

CUMHURİYET DÖNEMİ ROMAN VE PİYESLERİNDE “ATTİLA” (1930-1950)*

Attila In The Novels And Stage Plays Of The Republican Period (1930-1950)

İsmail KARACA*

ÖZ

1930’lu yılların başından itibaren Cumhuriyet dönemi roman ve piyeslerinde Attilâ’nın sıklıkla işlendiği görülür. Bunda, Attilâ’nın okuyucu için cazip bir konu olması yanında devrin siyasî, sosyal, kültürel şartlarının etkisi de önemlidir. 1930’lu yıllarda ortaya konan “Türk Tarih Tezi”nde ileri sürülen görüşlere paralel olarak Timur, Cengiz Han, Attilâ gibi şahsiyetler, dünya çapında, önemli, cihangir liderler olarak gösterilirler. Türk edebiyatında 1930’lu yıllarda *Attilâ* romanıyla ondan ilk defa bahseden Peyami Safa, Attilâ’nın bazı Avrupalı tarihçilerin ileri sürdükleri gibi barbar olmadığını aksine insancıl bir hükümdar olduğunu ortaya koymak ister. Peyami Safa, romanında hoşgörülü, kalbi sevgi dolu ama aynı zamanda çok cesur ve bütün dünyanın titredığı, cihangir bir lider profili çizer. Peyami Safa bu romanı, Attilâ’nın medenî bir insan olduğunu, aşk gibi ulvî bir duyguyu yaşayabilen ince bir ruha sahip olduğunu göstermek için kaleme alır. “Türk Tarih Tezi”nin etkisiyle kaleme alınan ve Attilâ’yı büyük bir Türk hakanı olarak tanıtmaya, özelliklerini anlatma amacı taşıyan diğer romanlarda da Peyami Safa’nın bu tutumunun devam ettirildiği görülür. Attilâ ile ilgili piyeslerde de aynı konular üzerinde durulur. 1930-1950 yıllarında yazılan roman ve piyeslerde, sadece tarihî gerçeklere uygun olarak Attilâ’nın şahsiyeti, özellikleri, seferleri, etkileri üzerinde durulmaz. Bu eserlerde Avrupalıların haksız bir şekilde “barbar”

* Bu makale 02.09.2020 tarihinde dergimize gönderilmiş; 04.09.2020 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.12.2020 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atfı şekli; İsmail Karaca, Cumhuriyet Dönemi Roman ve Piyelerinde “Attilâ” (1930-1930), *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: II (2020), Karabük 2020, s. 20-64.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul, ismail.karaca@istanbul.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0712-3770

nitelemesine karşılık kalbi sevgi dolu, kadınları seven, sevilen, ince ruhlu, hoşgörülü, medenî bir Attilâ figürü ortaya konur. Biz de yazımızda, 1930-1950 yıllarında yazılan roman ve piyeslerde Attilâ'nın nasıl ele alındığını, işlendiğini göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Attilâ, Cumhuriyet Dönemi, Türk Edebiyatı, Roman, Piyes.

ABSTRACT

From the beginning of the 1930s, Attilâ is often appeared in novels and stage plays of the Republican period. In addition to being an attractive subject for the reader, the effect of political, social and cultural conditions of the era is also important in this situation. In parallel with the views put forward in the “Turkish History Thesis” which was put forward in 1930s persons such as Timur, Cengiz and Attilâ are shown as important leaders. Peyami Safa, who mentioned Attilâ with his novel for the first time in Turkish literature in the 1930s, wants to show that Attilâ is not a barbarian, as some European historians have argued, but rather a humanitarian leader. A leader who is tolerant, whose heart is loving but at the same time very brave and who frightens the whole world is told in Peyami Safa's novel. Peyami Safa writes this novel to show that Attilâ is a civilized person, a lover, a gentle man. It is seen that this behavior of Peyami Safa is continued in other novels. The same subjects are seen in stage plays about Attilâ. In the novels and stage plays written in 1930-1950, the personality, characteristics, campaigns and effects of Attilâ are not emphasized only in accordance with historical facts. Although Europeans described him as “barbarian”, the Attilâ figure who is lover, loved, kind, tolerant and civilized is presented in these novels and stage plays. In this article, we will try to show how Attilâ is explained in novels and stage plays written in 1930-1950.

Key Words: Attilâ, Republican Period, Turkish Literature, Novel, Stage Play.

Giriş

1930'lu yılların başından itibaren Cumhuriyet dönemi roman ve piyeslerinde Attilâ'nın sıklıkla işlendiği görülür. Bunda, Attilâ'nın okuyucu için cazip bir konu olması yanında devrin siyasî, sosyal, kültürel şartlarının etkisi de önemlidir. 1930'lu yıllarda ortaya konan “Türk Tarih Tezi”nde ileri sürülen görüşlere paralel olarak Timur, Cengiz Han, Attilâ gibi şahsiyetler, dünya çapında, önemli, cihangir liderler olarak gösterilirler. Bu eğilim aslında ilk defa Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmamıştır. Ziya Gökalp, Osmanlı döneminde

iltifat edilmeyen eski Türk tarihinden bazı kahramanları, Meşrutiyet yıllarında Türk'e doğru yöneliş çerçevesinde şiirlerine konu etmiştir. Ziya Gökalp, 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanan "Turan" şiirinde ilk kez Attilâ, Cengiz isimlerini "zaferle ırkımı tetviç eden nasiyeler" şeklinde kullanır.¹ Yani, Türklerin şanlı geçmişiyle övünme, geleceğe güvenle bakma konusuna ilk eğilen isimlerden biri şiir alanında Ziya Gökalp'tir.

Türk edebiyatında 1930'lu yıllarda *Attilâ* romanıyla ondan ilk defa bahseden Peyami Safa², Attilâ'nın bazı Avrupalı tarihçilerin ileri sürdükleri gibi barbar olmadığını aksine insancıl bir hükümdar olduğunu ortaya koymak ister. Peyami Safa, romanında hoşgörülü, kalbi sevgi dolu ama aynı zamanda çok cesur ve bütün dünyanın titredığı, cihangir bir lider profili çizer. Peyami Safa bu romanı, Attilâ'nın medenî bir insan olduğunu, aşk gibi ulvî bir duyguyu yaşayabilen ince bir ruha sahip olduğunu göstermek için kaleme alır. "Türk Tarih Tezi"nin etkisiyle eserler kaleme alan ve Attilâ'yı büyük bir Türk hakanı olarak tanıtmaya, özelliklerini anlatmaya amacı taşıyan Enver Behnan, Aptullah Ziya, Kadircan Kafı gibi yazarların romanlarında da Peyami Safa'nın bu tutumunun devam ettirildiği görülür. S. Behzat, Behçet Kemal, M. Kemal Ergenekon ve N. Tanseli'nin Attilâ ile ilgili piyeslerinde de aynı konular üzerinde durulur. Yaşamı, seferleri gibi bilinen, genel konuların yanında Attilâ'nın şahsiyeti ve insancıl özellikleri bu eserlerde de öne çıkarılırlar.

Biz de Attilâ'yı konu ettiğimiz yazımızda, 1930-1950 yıllarında yazılan roman ve piyeslerde Attilâ'nın nasıl ele alındığını, işlendiğini göstermeye çalışacağız.

¹ Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı-I (Şiirler ve Halk Masalları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952, s. 5.

² Konunun uzmanları ve bazı ilgililerin dışında pek çok kimsenin bilmediği, haberdar olmadığı, uzun yıllar ihmal edilen, üzerine birşeyler söylenmeyen, adeta unutulmuş *Attilâ* romanının özellikleri 2000'li yıllardan itibaren birçok çalışmada farklı yönlerden incelendiği görülür. (bknz: Hülya E. Arğuşah, *Türk Edebiyatında Tarihi Roman (Türk Tarihiyle İlgili)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990. ; Zeki Taştan, *Türk Edebiyatında Tarihi Romanlar (Türk Tarihi İle İlgili, 1871-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000. ; Zeliha Güneş, "Tarihsel Bir Roman: Attilâ", *Türkbilgi*, 9, 2005, s. 67-102. ; Murat Belge, *Genesis: "Büyük Ulusal Anlatı" ve Türklerin Kökeni*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 239-277. ; Fazıl Gökçek, "Marcel Brion ve Peyami Safa'nın Attilâ Hakkındaki Romanları", *Erdem Peyami Safa Özel Sayısı (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi)*, Sayı 62, Nisan 2012, s. 75-82. ; Murat Gür, "Tarihle Popülerliğin Birleştiği Çizgide Bir Peyami Safa romanı: Attilâ", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 2012, s. 53-69. , İsmail Karaca, *Türk Tarih Tezi ve Tarihi Roman*, Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul 2014. ; Ahmet Özcan, "Yazarının Unuttuğu Roman: Attilâ", *Peyami Safa*, (Editörler: Beşir Ayvazoğlu-Selçuk Karakılıç), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 321-336.)

Türk edebiyatında 1930’lu yıllarda eski Türk tarihinden bahseden ilk roman Peyami Safa’nın *Attilâ*³ romanıdır. Tarihî romanın rağbet gördüğü 1930’lu yılların başlarında Peyami Safa da bu alana girmekten geri durmaz ve *Attilâ* (1931) romanını yayımlar. Yazı hayatına genç yaşta başlayan Peyami Safa, *Attilâ*’yı yayımladığı yıllarda tanınmış bir yazardır. O zamana kadar hikâye ve “Cingöz Recai” tipiyle polisiye roman alanında da eserler veren Peyami Safa, tarihî roman yazmadan önce de birçok önemli romanın (*Şimşek, Sözde Kızlar, Mahşer, Bir Akşamdı, Canan, Dokuzuncu Hariciye Koşuşu, Fatih Harbiye*) sahibidir.⁴ Fikrî eserleri, polemikleri, köşe yazarlığı, gazeteciliğinin yanı sıra Türk edebiyatının en önemli romancılarından biri olan Peyami Safa, *Attilâ*’nın dışında başka bir tarihî roman kaleme almaz.

Attilâ romanının tarih kısmını devrin tarih alanındaki önemli müverrihlerinden Ahmet Refik’in kontrol etmesi, onun da bu çalışmada bulunması, tarihî romanın entelektüel, aydın kesimde de ilgi gördüğünü, tarihî roman alanında zaman zaman tarihçi ve romancıların birlikte çalıştıklarını gösterir. Bunda, Cumhuriyet gazetesi yönetiminin, *Attilâ*’nın tarihi hakikatlere sadık kalınarak yazıldığını ispat etme düşüncesi de önemlidir.⁵

Peyami Safa, *Attilâ*’nın bazı Avrupa’lı tarihçilerin ileri sürdükleri gibi barbar olmadığını aksine insancıl bir hükümdar olduğunu ortaya koymak ister. Peyami Safa, romanında hoşgörölü, kalbi sevgi dolu ama aynı zamanda çok cesur ve bütün dünyanın titredüğü, cihangir bir lider profili çizer. Peyami Safa bu romanı, *Attilâ*’nın medenî bir insan olduğunu, aşk gibi ulvî bir duyguyu yaşayabilen ince bir ruha sahip olduğunu göstermek için kaleme alır. Yazar, eserin başına koyduğu, “*Attilâ* Romanını İzah Eden Başlangıç” başlıklı ön sözde romanı yazma maksadını bu doğrultuda açıklar.

“*Attilâ*” kimdir? Bunu kimse iyi bilmiyor. Bizans imparatoru İkinci Teodos’un elçi heyetiyle Tuna’ya gelerek Hun’ların arasına karışan Prisküs, *Attilâ*’yı görmüş ve tanımış, meclislerinde ve ziyafetlerinde bulunmuştur. Bu müverrih Hun’lara dair birçok şey söylüyor, gözlerinin gördüğü ve beyninin topladığı her şeyi anlatıyor; onun tasvirlerinde Hun’lar ve *Attilâ* bir fotoğrafta görülebilecek şekiller kadar vazıhtır. Tuna boyundaki cihangir kavim, bir tarihte okunabileceğinden fazla canlıdır; fakat neye yarar? O da “*Attilâ* kimdir?” sorusuna tam bir cevap verebilmiş değildir. “*Attilâ* bir barbardır!” diyor. Diğer müverrihler: Prospe, Dakilen Vedidas, Journades de aynı şeyleri kekeliyorlar.

³ Peyami Safa, *Attilâ*, İstanbul 1931, 243 s. (İncelenen Baskı: Ötügen Yayınları, 5.bs., İstanbul 2010, 279 s.)

⁴ Mehmet Tekin, *Romancı Yönüyle Peyami Safa*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1999, 328 s. ; Beşir Ayvazoğlu, *Peyami-Hayati Sanatı Felsefesi Dramı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, 544 s.

⁵ Zeki Taştan, *Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar (Türk Tarihi İle İlgili, 1871-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000, s. 698.

Sonra şark masalları, Töton ve Lâtin efsaneleri de başka başka şeyler söylüyorlar. Lâtin efsanelerine göre “Attilâ” kaza ve kaderin yarattığı bir ebedî azap ve harabe Mesîhidir. İnsanlığı kahretmek ve bu aralık bütün günahkâr Romalıların fenalıklarını cezalandırmak için yeryüzüne gelmiştir. Bu efsanelerden çıkardığımız hükme göre “Attilâ”, bir insan değil, bir timsal, esâtîrî bir remz ve insanlara, bilhassa Romalı'lara Allah'ın belasıdır. Bir kısım Cermen şarkı ve masallarının gözlerimiz önüne serdiği levhada gördüğümüz manzara büsbütün başkadır. Bu levhanın “Attilâ”sı, öteki masalların ona giydirdikleri canavar postundan soyulmuş, hiç dehşet vermeyen, hattâ sulhperver, tatlı, misafirperver bir hâkandır, şenliklerde ve ziyafetlerde neşeli bir arkadaşı. Macar an'anelerine gelince, burada “Attilâ” Hun'ların ruhu olarak îzah edilmiştir. Asırlar arasında, onu tahayyül eden kavimlere göre türlü türlü “Attilâ” vardır. Sanki o, her insan gözü tarafından başka biçimlerde görülen namütenahi kafalı bir devdir. Şüphesiz “Attilâ” bir devdir. Fakat muhtelif kavimlerin en kızgın ve en taşkın hayallerinde, kelimeler arasında bile tarihî hakikati yakalamak, cihangir ve cihanşümül “Attilâ”yı en insanî ve en kardeş sîmasıyla tanımak imkânsız değildir. Öyle ise “Attilâ” kimdir?

Romanında, Attil'a'nın kendisinin verdiği cevabı öğreteceğini belirten Peyami Safa, Allah'ın kamçısı olarak nitelendirilen Attilâ'nın aynı zamanda yaratıcı bir tahripkâr olduğunu iddia eder:

“Buna kendisinin verdiği cevabı öğreteceğim. <Attilâ>: -Ben Allah'ın kamçısıyım! diyor. Oh, ne muazzam bir iştiyakın ifadesi! Vaktiyle İsrail oğullarını <Arz mev'ud'a kavuşturan ilâhî kudreti beşinci asırda Cermenlerin elinden alarak şerre, fesada, müsibete, binbir seyyieye düşmüş insanları kırbaçlamak, onu daha zinde, daha yüksek, faziletkâr ve hayırhah bir medeniyete hazırlamak!> İşte Attilâ'nın îzahı! İşte birkaç barakanın ortasında yükselen garip ve ahşap sarayındaki tahtının üstünde kapkara bir vahşî et kümesi gibi oturan, fakat Yunanlılara, Romalılara, Cermenlere ayakları ucunda diz çöktürerek hepsine ika ettiği büyük hâşşiyetle kiminin seyyielerini cezalandıran, kiminin şer ve fesadına mâni olan büyük Türk başbuğu! <Attilâ> Allah'ın kamçısıdır. Şüphesiz <Attilâ> Allah'ın kamçısıdır. Zira onun esmer yağız kafası Tuna boyundaki burc-ı bârûler üstünde parlamasıydı, birbiri ardısıra çöken, inkırazlara mahkûm devletlerin çürük yapraklı bir albümü olan beşinci asır Avrupası kendine gelmeyecekti. Lâğar bir atın uyusuk adalelerine inen kamçı darbeleri niçin ve nasıl bir zulüm olmuyorsa ve yaşamak kudreti verdiği için meşru telâkki ediliyorsa, <Attilâ>nın da yangınlar, zelzeleler ve taunlar salarak beşeri sarsması meşru ve ulvîdir. Bu mânâda bir barbarlığın ona izafe edilmesinden ne çıkar? <Attilâ> yaratıcı tahripkârdır.”

Ayrıca, bir medeniden fazla kadınları anlayan, seven, sevilen Attilâ'nın aşklarının da bu romanda anlatılacağını ifade eden Peyami Safa, onun bir kadın tarafından öldürülmeye razı olduğunu belirtir:

<Attilâ> vahşî değildi, zira kalbi vardı. <Attilâ> kalbsiz değildi; zira muazzam bir aşkı vardı. <Attilâ> sevdi, çok sevdi; <Attilâ> pembe-beyaz tenli, nâzik elli ve incebelli bir medeniden çok daha fazla kadınları sevmesini ve anlamasını bilirdi. Attilâ romanında, maceradan maceraya

atılan bu kahramanın aşkları da okunacaktır. <Greka>, <İldiko> ve <Onorya>! İşte <Attilâ>nun kalbinde en büyük emellerin ve kudretlerin hem halığı, hem de mahlûku olan üç kadın. <Attilâ> bir medeniden fazla kadınları sevmesini ve anlamasını bilirdi. Harblerin dâima ön safında giden ve yüz bin ok arasında ölmeyen, ölmek bilmeyen, ölemeyen lâyemut <Attilâ> bir kadının batırıldığı zehirli dikiş iğnesiyle öldü. <Attilâ> bir kadın tarafından öldürülmüştü. Hayır, <Attilâ> bir kadın tarafından öldürülmeğe râzı olmuştur, çünkü <Attilâ bir medeniden fazla kadınları sevmesini ve anlamasını bilirdi. Attilâ romanı, Attilâ'ya âit her şeyi ihtiva eder; efsâne ve târih, aşk ve ölüm. İnsanlığın ezeli hikâyesi de zâten bunlardan başka neyi ihtiva eder?”⁶

Yabancı kaynaklara da atıflarda bulunarak “Attilâ”nın kim olduğuna cevap vermeye çalışan Safa, “Allah’ın kamçısı” olarak nitelendirilen Attilâ’nın vahşi olmadığını zira kalbinin ve muazzam bir aşkının olduğunu belirtir. Attilâ’nın çok sevdiğini, bir medeniden fazla kadınları sevmesini ve anlamasını bildiğini ifade eden Safa, harplerin daima ön safında giden ve yüz bin ok arasında ölmeyen, ölmek bilmeyen Attilâ’nın bir kadının batırıldığı zehirli dikiş iğnesiyle öldüğüne dikkat çeker. Böylece, henüz romanın başında okuyucu, Attilâ’nın şahsiyeti hakkında bilgi sahibi olur.

Genelinde Hunların âdetleri, yaşam tarzları ve Attilâ’nın karakteri, yapısı üzerinde durulan romanda Hunların ve Attilâ’nın üstün özellikleri ayrıntılı bir şekilde verilir. Romanın başında, Attilâ’ya gönderilen, aralarında müverrih Priküs’ün de bulunduğu elçi heyetinden bahsedilir. Attilâ’nın sarayına yaklaştıkça Prisküs’ün şaşkınlığı artar. Attilâ’nın oturduğu yerin özellikleri onun mütevazı kişiliğini göstermektedir: “Gökyüzüne doğru sivrilmiş kaleleriyle tâ uzaktan gözlere vuran bu saray, tepenin en mürtefi noktasına yapılmıştı. İçinde ancak bir imparator oturduğundan saray ismini alan bu bina, hakikatte, Attilâ’nın ve zevcesi Kerka ile oğullarının ayrı ayrı ahşap ikametgâhlarından, her tarafı çitlerle dairevi olarak çevrilmiş birkaç evden ibaretti. Bu evler birer tahta perde ile birbirinden ayrılmışlardı.” Elçi heyeti bilmeden Attilâ’nın sarayı hizasındaki meydanlığa çadır kurmaya yeltendiklerinde Hunlardan büyük tepki alırlar. Attilâ’nın çadırının bile saraydan aşağıda olduğunu söyleyen Hunlar, Attilâ’nın sarayı hizasına çadır kurmanın onların haddine olmadığını vurgularlar. (s.25)

Attilâ’ya suikast girişimi konusunda imparator Teodos’a vaadde bulunan ancak Attilâ’nın sarayına yaklaştıkça büyük bir korkuya kapılan ve kararından büyük bir pişmanlık duyan Odekon, durumu Attilâ’ya anlatmayı ve af dilemeyi düşünür. Çünkü Attilâ’nın itiraflara karşı hassas olduğunu, zayıflara hücum etmediğini bilir. Fakat etrafında, en cesurların bile tahrik etmekten korktukları öfkesi bir kere uyanacak olursa, onun lâvlar saçan gözleri karşısında bir saniye duramayacağını, ölümden korkmak değil, korkudan ölmek muhakkak olduğunu düşünerek bu fikrinden vazgeçer. (s.28) Elçilere, Attilâ’nın huzuruna girebilmek için evvelâ kendisinin saraya duhûl merasiminde bulunmaları gerektiği

⁶ Peyami Safa, *Attilâ*, Ötüken Yayınları, 5.bs., İstanbul 2010, s. 5-8. (Gerek burada gerekse yazıda kullanılan bütün alıntılarda metinlerdeki orijinal imlâ esas alınmıştır.)

bildirilir. Rehberlerinin arkasından Attilâ'nın sarayının önüne gelen heyet üyelerinden Prisküs, Attilâ'nın saraya ve ordugâha duhûl merasimini büyük bir alâka ile seyretmeye başlar. Attilâ'nın geldiği haber verildiğinde büyük bir heyecan yaşanır ve dötrnala bir atın yaklaşmasını Prisküs büyük bir sabırsızlıkla bekler. "Attilâ geliyor" sesi kulaklarında çınlayan Prisküs müthiş duygular içindedir: "*Bütün insanların kudretlerinin mecmuunu kendisinde taşıyan adam, insanlardan ziyade ilâhlara yakın adam geliyordu. Tarihi vakaların en küçük teferruatına ve intibalarına ehemmiyet veren Prisküs için Attilâ'yi ilk göreceği ânın şiddetli tesirine mukavemet mümkün değildi.*" (s. 35-36)

Attilâ'nın atı sarayın girişinde durduğunda genç kızlar şarkı okumaya başlarlar. Bu, Attilâ'yı öven bir şarkıdır: "*Aslanlar dostlarıdır, kaplanlar arkadaşı; Atlar, ona âşıktır. Karabulut tahtıdır, yıldırımlar kırbacı; O, Hunların baştâcı. Cermen, Roma... Her millet, Ona esir doğmuştur. Karabulut tahtıdır, yıldırımlar kırbacı; O, Hunların baştâcı!*" Attilâ'yı bekleyenler içinde bulunan Prisküs, onu yakından görebilir. Bu vesileyle Attilâ ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir: "*Atının üstünde dimdik duran ve ne başında, ne teneffüslerinde hiç bir yorgunluk işareti olmayan geniş göğüslü Attilâ'nın kocaman bir kafası, hadekalarına birer çivi gibi mihlanmış, batık ve ufarak gözleri, yayvan burnu, âdeta siyah bir teni ve Hunlar arasında müstesna olarak seyrek bir sakalı vardı. Tabii surette arkaya çekik boynu, dikkatle ve tecessüsle çevirdiği fakat nereye tevcih ettiği anlaşılmayan bakışları ona şâhâne gururların en güzel ve en muhteşem edasını veriyordu.*" (s.37-38)

Attilâ, saraya girmeden önce, başvekil Onejes'in zevcesi, Attilâ'ya yaklaşır ve âhenktar, titrek, âdeta müterennim bir sesle hakanın kendisi için hazırlanan yemeklerden buyurmasını rica eder. Attilâ'nın gözleri içinde incecik bir muvafakat işareti görünüp geçer. Bu muvafakat, Hun hâkanlarının tebaaya gösterebilecekleri en büyük lütuf sayılır. Derhal, dört gürbüz adam, atın üstüne, Attilâ'nın hizasına kadar gümüş bir sofraya yükseltirler ve Hun hâkanı ayağını yere basmadan her tabak yemeğin çeşnisinden birer parça tadararak bir yudum da şarap içer ve sarayın içine, medhaline girerek gözden kaybolur. Hâkanı görmemenin ne kadar güç olduğundan bahseden Prisküs'e, Onejes'in zevcesi, hâkanın çok çalıştığını, her saniyesinin kıymetini bildiğini söyler. (s.38,40)

Attilâ, elçileri sarayın arkasında isten, çamurdan ve yalnız büyük harp damgalarıyla kararmış büyük bir çadırda kabul eder. Karmakarışık bu çadırda, dalgalı bir denizin kıyıya attığı parçalanmış bir gemi enkazı gibi yerde üst üste atılmış ve garip şekilleri birbirinin içine geçerek kaynamış eşya arasında oturacak hiçbir yer yoktur. Attilâ, dimdik ayakta durur. Elçilerin çadıra girdiğini görmemiş gibi hiç kıvıldamaz. Gözlerinin nereye baktığı da anlaşılmaz. Çadıra emin ve kat'î adımlarla giren elçi heyeti başkanı Maksimyen bile ne yapacağını, nerede duracağını bir an şaşırır. Nihayet üç Romalı, millî selâmlarıyla hâkanın önünde eğilirler. Attilâ, Romalıların kendi topraklarına kaçan Hun vatan hainlerini iade etmedikçe sefir göndermeyeceklerini çok sert bir üslupla bildirir.

Attilâ, hiçbir ehemmiyet vermediği bu vatan hainlerinin ihanetlerinin cezalarını ödemelerinin önemli olduğunu vurgular. Sözlerinin sonunda sarf ettiği “yoksa harp” tehdidi, elçilerin malûmu olduğu kadar Şarkî Roma’da da meşhurdur:

“-Şimdi sizlerin yapacağınız şey şudur: İmparatorunuza haber gönderiniz ve tarafımdan bildiriniz ki bilaistisna hainlerin hepsini bana teslim etmelidir. Ben vaktiyle kölem olan bu adamların bana karşı silâh kullanmalarına ehemmiyet vermiş değilim. Bana ne zararları dokunabilir ve düşmana nasıl hizmet edebilirler? Benim ellerimden hangi şatoyu, hangi şehri koparabilirler? Fakat hiyânetlerinin cezasını vermek için bu adamların teslim edilmelerini istiyorum. Teodos’a böylece bildiriniz: Hâinleri teslim etsin, yoksa harb!” Şartlarını anlatırken Attilâ’nın sözünü daima <yoksa harb!> kelimeleriyle bitirdiği Şarkî Roma’da meşhurdur. Bunu bilen elçiler mülakatın bittiğini anlayarak hâkanı selamlarlar ve çadıra girerken muhafaza ettikleri sıra ile dışarı çıkarlar.” (s. 41-44)

Attilâ’nın ziyafetine davet edilen elçilerin ziyafet salonuna gitmeleri hasebiyle salonda yaşananlar ve Attilâ’nın tavırları tasvir edilir:

“... Yarım metre kadar yüksek, sahneye benzer bir yerde Attilâ’ya mahsus bir sofa ve yatağa benzer bir sedir görünüyordu. Attilâ, bu sedirde bağdaş kurmuştu ve yanındaki alçak sofrada bir tahta kadehle bir de tahta tabak vardı. Başvekil Onejes yerinden kalkarak Attilâ’nın yanına ağır ağır gitti ve hürmetkârâne bir tavırla ayakta durdu. Başvekilin bir işareti üzerine bütün davetliler yerliyerlerine oturmuşlardı. Attilâ bağdaş kurduğu yerden hiç kımıldamadı ve kimseye ne selâm verdi, ne de selâm aldı. Herkes iyice yerliyerlerine oturduktan sonra Attilâ’nın sâkisi kendisine şarap dolu bir kadeh verdi. Hâkan bunu birinci mertebedeki davetlinin şerefine içmişti, o davetli de ayağa kalkarak Attilâ’yı selâmladı ve kadehini içti. Kendilerine sıra gelen elçiler de aynı surette hareket etmişlerdi. Bütün davetliler, mertebe sıralarıyla Attilâ’yı böylece selâmladılar. Bu merasim bittikten sonra tablakârlar ellerinde yemek tepsiyle içeri girdiler. Yalnız Attilâ’nın masasına tahta tabakla bir tek et yemeği ve tahta kadeh konu; öteki insanların hepsine gümüş veya altın tabaklarla türlü türlü yemekler veriliyordu.” (s.48-49)

Bütün davetliler gümüş veya altın tabaklarla çeşit çeşit yemek yerlerken Attilâ’nın tahta bir tabakta yalnızca et yemesi ve şarap içmek için yine tahta bir kadeh tercih etmesi onun yaşam tarzını göstermesi açısından önemlidir. Birçok eğlencenin olduğu ziyafet gecesinde Attilâ son derece ağır ve hareketsiz durur, ağzından çıkan hiçbir kelime, hiçbir tavır, çehresinin hiçbir kımıldanışı, muamma şahsiyetinin bir tarafını ifşa etmez. Yalnız küçük oğlu Erlâk içeri girdiğinde Attilâ’nın bakışlarında bir şefkat parıltısı görünür, iki parmağıyla çocuğunun yanağını tutarak onu yanına oturtur. Attilâ’nın çehresindeki bu ani değişikliğe dikkat eden Prisküs yanında oturan Odekon’a bunun sebebini sorduğunda, Odekon kimseye duyurmamak için büyük bir ihtiyatla anlatır: “Attilâ fala çok inanır. Kâhinler ona demişlerdir ki, öteki çocuklarında kendisinin zürriyeti devam etmeyecektir. Fakat Erlâk Attilâ’nın neslini devam ettirecektir.” (s.50)

Attilâ’nın oğluna gösterdiği şefkati yalnızca fala bağlamak çok da doğru değildir. Çünkü roman zaten birçok yerler fetheden, Avrupalıların korktuğu, barbar diye nitelediği Attilâ’nın aslında çok yumuşak bir kalbi olduğunu,

kadınlara ve çocukları sevdiğini, onlara karşı çok nazik davrandığını anlatmak için yazılmıştır.

Sert bir mizaca sahip olan Attilâ, sevdiği kadına karşı son derece ince, yumuşaktır. Elçilere, kendisine yapacakları suikastı itiraf ettirerek hapsedtiren Attilâ, gizlice Hun topraklarına girip üç haftadır bir kulübede yaşayan ve her yirmi dört saatte bir bulunduğu Garbî Romalı prenses Onorya'nın yanına gider. Yumuşacık, incecik, âdeta bir çocuk sesiyle, geç kaldığı için Onorya'dan af diler. Hun imparatoru sedirin yanında, yerde duran bir posta boylu boyuna uzanarak, başını Onorya'nın dizleri kenarında sedirin üstüne koyar ve pamuk gibi yumuşak bir sesle "Affet Onorya! Geç kaldım" diye tekrar eder. Teodos'un, kendisine suikast planlayan elçilerine cürümlerini itiraf ettirip imzalattığını ve artık dünyaya karşı bundan sonraki hareketlerinden gayrimesul sayılacağını belirten Attilâ, Onorya'ya ne yapmasını istediğini sorar. Attilâ'nın parmağına bir yüzük geçiren Onorya ne istediğini söyler:

"-Sana şimdi cevap veriyorum, dedi. Ne yapmanı mı istiyorum? Dinle! Bu yüzük senin tulsımıdır. Bu seni bana ebediyen bağlıyor. Fakat dünyayı zaptetmedikçe ve kudretini benimle paylaşmadıkça bana mâlik olamayacaksın! Cihanın en mağrur ve mahir süvarisine emir veren bu kadın, davul sesi ve kılıç şakırtılarıyla çıldıran ihtirasını ancak bir suretle, dur-duraksız bir kavmi cenklere teşvik etmek suretiyle, tatmin edebileceğini hissettiren azameli ve hâkim bir tavırla omuzlarını ve başını yükseltmişti. Attilâ başını Onorya'nın dizlerine kapadı ve derinlerden gelen bir sesle: -Böyle olacak! dedi." (s.54-56)

Attilâ, Onorya'ya olan ilgisini şayialar şeklinde duyan ve kendisini beklediği bir sabah sinir krizleri geçirerek önüne çıkan eşi Kerka'ya da şefkatli bir şekilde davranır: *"Attilâ kendi dairesinin önünde atından inince, Kerka ona doğru koştu, birdenbire hıçkırarak ona çulgın bir âşıkane tehâlükle sarıldı ve bir kelime söyleyemedi. Attilâ, zevcesinin başını göğsü üstünde sıkarak saçlarını okşamaya başladı: -Kerka... Kerka... Benim bir tanem... diyordu. Attilâ'nın, zevcesiyle ilk günlerindenberi her samîmî nevâzisinde tekrar ettiği cümle bu idi."* Attilâ'nın bu davranışından cesaret bulan Kerka, nereden geldiğini sorduğunda Attilâ birden buz kesilir ancak yine de eşini dinleyip, içini dökmesini bekler. Kıskançlık krizi geçiren Kerka'nın bütün söyledikleri karşısında Attilâ büyük bir sabır gösterir. (s.59-64)

Tarihin bütün büyük aksiyon adamları gibi Attilâ suikast meselesinde de kararını tereddütsüz verir. Orest ile Rustiçyüs'ü elçi olarak Kostantiniyye'ye göndermeye karar veren Attilâ, hayatına kastetmek isteyen Şarkî Roma başvekili Krizafyüs'ün başını ister:

"Derhal Kostantiniyye'ye gitmek için yola çıkacaksınız ve orada imparator Teodos'a anlatacaksınız ki Attilâ, hayatına kastetmek isteyen Şarkî Roma başvekili Krizafyüs'ün başını istiyor. Teodos düşünsün. Attilâ'ya bütün Roma topraklarını yahut Krizafyüs'ün başını verecek. Hangisi onun için daha kıymetliyse onu muhafaza ve ötekini feda etsin! Hunlara, Konstantiniyye

surları üstüne yürümek emrini verdirip verdirmemek Teodos'un müktedir olduğu bir keyfiyettir. Roma arazisindeki, Hun hâinlerinin kâffesini teslim etmek mecburiyeti, hiç münakaşa edilemez. Hâinler listesini kendisine hatırlatınız. Bu şartlardan herhangi birini reddederse, Attilâ, bütün cihanın gözleri önünde şunları yapacaktır: Evvelâ: Roma başelçisi Maksimyen ile diğer elçiler Prisküs ve Vijilas'ın kafalarını uçuracaktır. Sanıyen: Hun topraklarında bulunan bütün Romalıları ihraç ve eşyalarını müsadere edecektir. Sâlisen: Beşyüzbin atlı Teodos'u nişan alarak Kostantiniyye'ye doğru yürüyecektir.” (s.71)

Orest ve Rustiçyüs, Attilâ'nın bu talimatını aldıktan sonra yola çıkarlar. Çok iyi karşılanan Orest ile Rustiçyüs, imparatora ait mükellef köşklerden birinde misafir edilirler ve imparator şereflerine büyük bir ziyafet verir. İmparator tarafından kabullerinde ise Orest, Teodos'un en küçük rütbeli bir memura bile göstermediği, yüksek ve satvetli bir hâkimiyetle bağırarak Attilâ'nın isteklerini iletir: “-*Senin de efendin olan efendimiz Attilâ, kendisine Kostantiniyye'de bir saray hazırlamanı emrediyor. Eğer şartlarını kabul etmezsen beş yüz bin atlısıyla buraya gelecektir.*” (s.72-73)

Attilâ'nın emirleri karşısında şaşırın, zor anlar yaşayan imparator, ikinci defa elçileri huzuruna kabul ettiğinde cevabını verir:

“*Kudretli hâkanınızı bütün taleplerinde ve tekliflerinde haklı buluyorum. Ve şartlarının hepsini kabul ediyorum. Gerek Şarkî Roma imparatoru muhatabımız İkinci Teodos, gerekse nezdinde tavassutta bulunacağım Garbî Roma imparatoru Valantinyen bundan böyle, Hunların hâkâmı Attilâ'ya İran şahları gibi en büyük hükümdar nazarıyla bakacaklardır ve bu bapta hukuk ve merasimi kabul edeceklerdir. Hâkanınızın evvelce müşavir elçi olarak bizden istediği, fakat göndermediğimiz Anatoilyüs ile Nomos emrine verilecektir. İmparatorluğumuz bütçesi pek harap bir halde olmakla beraber, başvekilimizin hayâtını muhafaza endişesiyle büyük bir fidyeye necat îtâsına da âmâde bulunuyoruz. Bütün bu fedâkârlıklarımıza mukabil Hun hâkanından istirhamımız, nezdinde bulunan sefirlerimizle burada bulunan başvekilimizin af ve âzât edilmeleridir.*” (s.76-77)

450 senesi büyük vekayı ile girer. Hun orduları takım takım Tuna sahillerine gelir. Ostrogotlar, Jepitler, Heroller gibi tebaadan olan milletler silahlanırlar ve bütün Hunların ayaklandığı haberi Avrupa'ya yayılır. Yalnız Şarkî değil, Garbî Roma imparatorluğunu da endişe istilâ eder. Her iki diyarda da galeyan içinde bulunan milletler, başlarını havaya kaldırdıkları vakit bütün hayat ve istiklâllerini kaplayan simsiyah bir bulut görürler: Attilâ. Nihayat Attilâ'nın sarayından hareket eden iki elçi, şarka ve garba doğru yola çıkarlar. Biri Şarkî Roma imparatoru İkinci Teodos'un, öteki de Garbî Roma imparatoru Valantinyen'in huzuruna aynı gün, aynı saatte çıkarlar ve ikisi de hükümdarlara aynı cümleyi söylerler: “*Senin de efendin olan efendimiz Attilâ, burada kendisine şâhâne bir saray hazırlamanı emrediyor, zira gelecektir.*” (s.78)

Attilâ için dünyada iki önemli şey bulunur; düşman toprağı ve kadın kalbi fethetmek. Onorya'nın istekleri ile Attilâ'nın hayalleri örtüşür. Attilâ, zihninde Avrupa haritasını yeniden çizer. Baltık denizinden Akdeniz sahillerine ve

Boğaziçinden Cebelitarık'a kadar hayâlen yaptığı seyahatte, atının nalları altından büyük arazi parçaları geçer ve Avrupa kıtası en yüksek şâhikalarıyla uçup gider:

“Attilâ için zabt ve teshir hedefleri dâima ikiydi: düşman toprağı ve kadın kalbi. Bütün hayatında bu iki emel daima tev'em olmuştu ve bir kerre o hedeflere vâsıl olup da saltanatını tesis ettikten sonra, yine yeni topraklar ve yeni kalbler aramıştı. Bunun için nazarlarını şarktan ziyade garbe çeviriyor ve Valantinyen'in taç ve tahtıyla kızkardeşinin kalbini aynı zamanda teshir etmek istiyordu. Onorya'nın Attilâ nazarında aldığı ehemmiyet ve Attilâ'nın hayatında işgal ettiği büyük mevki, onun istilâ emelleriyle doğrudan doğruya alâkadar olmasından dolayı idi.” (s.79-80)

Ayrıca Attilâ, sevdiği bir kadını unutmaya muvaffak olmakla, bütün bir kavmi mağlup etmek arasında hiçbir şeref ve zafer farkı bulmaz, her ikisinde de iradenin uğradığı müşkilâtın aynı kudrette olduğunu hisseder. (s.87)

Hurafelere inanan beşinci asır halkı için 451 senesi, meş'um tabîî hadiselerle başlar. Doğal afetler halk arasında büyük korkuya sebep olur. Bir piskopos Roma'ya koşar ve Havâriyyûn'dan Sen Pol ile Sen Piyer'in mezarı üstüne diz çökerek yaşanan doğal afetlerden kurtulma konusunda yardım ister Gol'un Attilâ tarafında istila edileceğini öğrenince iyice korkar:

“Tarihî rivayetlerdendir ki Pol ve Piyer cevap vermişlerdi. Mezarları derin bir inilti ile şişerek şu mukabelede bulunmuşlular: -Bu semavî alâmetler, bir takım siyasî belâlara işaretler. -Gol istilâ edilecektir, halkın bir kısmı harblerde, bir kısım katliâmlarda telef olacak, bir kısmı muhaceret edecektir. -Ey Havâriyyûn! Gol kimler tarafından istilâ edilecektir? -Hunlar ve Attilâ! -Attilâ! Piskopos, hâşiyet içinde mezarların üstüne kapandı ve iniledi: -Ey Havâriyyûn! Necat ümidi yok mudur? Bu Attilâ kimdir? Semâlar onu himaye mi ederler? -Attilâ taraf-ı Haktan gönderilmiştir; vazifesi küre-i arzın çürümüş insan köklerini sökerek, yerine yeni nesillerin ve yeni medeniyetlerin tohumlarını atmaya müsait bir zemin vücuda getirebilmektir.” (s.113-115)

Attilâ, diğer milletlerin de iştirakiyle sayısı 500.000 kişiyi geçen korkunç ve muazzam ordusunu seferber hale getirir. Ağır ağır ilerleyen ve hedefi bilinmeyen bu ordudan, yakın işgal sahasında bulunan kabilelerin hepsi kaçır. Attilâ henüz ne bir taarruz emri vermiş, ne de orduya istikamet tayin etmişti. Hunların hâkanı düşmanlarından harb hedefini gizlemek için eşsiz bir zekâ ve fetânete mâlikti. Garbî Roma imparatorunu fasılasız aldatıyordu. Attilâ, bir taraftan dostâne teminatının afyonuyla Roma imparatorunu uyutmaya çalışırken, öte taraftan, Gol hükümdarı Teodorik'e de şöyle haber gönderiyordu: “Maksadım, Gol arazisine girerek sizi Roma boyunduruğundan kurtarmaktır.” Herkesten amacını ve planlarını uzun süre gizleyen Attilâ, nihayet kânunusâninin yirmiüçüncü günü başvekil Onejes vasıtasıyla bütün kumandanlarını çağırarak kararını açıklar: “-Martta Ren kıyılarında olacağız! dedi.” (s.117-119) Böylece Attilâ, ordusunun hedefini ilk defa olarak ifşa etmiş olur.

Rüyaya çok inanan ve büyük harplere girmeden önce yanındakilere ne rüya gördüklerini soran Attilâ, sefere çıkmadan önce kraliçe Kerka’ya gece rüya görüp görmediğini sorar. Kerka da rüyasında Attilâ’yı gördüğünü anlatır. Attilâ, bu rüyadan memnun olur, kendi hesabına olumlu mesajlar çıkarır: “*Ateşten bir at üstünde idin ve bir dağ tepesinde duruyordun. Omuzuna bir kartal kondu, gagasını almına dokundurarak hareketsiz durdu. Attilâ gülümsedi. En sevdiği şeyler bu rüyanın içinde vardı: Anâsır-ı erbaadan <ateş>, Attilâ’nın en beğendiği ve kudretin timsâli addettiği şeydi. Arazi neveleri içinde <dağ> ve hayvanlar arasında <kartal> ona daima ulviyyetin ve satvetin en yüksek numuneleri gibi gelirdi.*” (s.120-121)

Onorya’nın yanında kaldığı genç Hun süvarisinin yaşlı halası, yeğeni Fletra’nın Attilâ’nın ordusuyla savaşa gitmesinden gurur duyar. İhtiyar hala, dilsiz bir Hun kızı zannettiği Onorya’nın Attilâ geçerken, “Attilâ” diye haykırarak heryeri inletmesi karşısında çok şaşırır ve onunla Attilâ hakkında konuşur: “*Sen Attilâ’yı çok mu seviyorsun evlâdım? Bütün Hun kızları onu severler. Bilseydim seninle ona çiçek götürürdük.*”

İhtiyar kadın, Onorya’ya bir Hun masalı, doğru bir Attilâ masalı anlatmak ister. Çok eski zamanlarda o topraklarda yaşayan İskitlerin toprağa saplı, ucu dışarıya çıkmış bir yalın kılıca mabut diye taptıklarını, aradan yıllar geçip o topraklar üzerinde birçok milletler yaşamalarına rağmen, Romalıların “Mars kılıcı” dedikleri bu kılıcın orada saplı kaldığını, bir Hun çobanının bu paslı kılıcı bulunduğu yerden çıkartarak parlattığını ve o vakit yeni hakan olan Attilâ’ya götürdüğünü, o gün bugün Attilâ’nın o kılıcı elinden bırakmadığını, o kılıçla sayısız muharebeye girdiğini, akından akına, zaferden zafere koştüğünü anlatır. Yazar, burada verdiği dipnotta İskitlerin yerden çıkan kılıca tapmaları ile ilgili Herodot ve Prisküs’ü referans olarak gösterir. İhtiyar kadın masalı bitirdikten sonra Attilâ’yı öven meşhur Hun şarkısını söylemeye başlar. (s. 127-129)

Bu sırada ordusuyla seferde bulunan Attilâ’nın Gol seferi ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Meşhur Rems şehrinin zaptı sırasında Rems metropoliti ve kızkardeşinin katlini duyan Attilâ, müthiş öfkelenerek yanındakilere bağırır: “*Yağma ve katliam yapılmayacaktır. Kılıçlarımızı bize müsavi olanlara karşı çekelim. Müdafasız bir kızı öldüren katili yakalayınız ve huzuruma çıkarınız. Rems şehrini dolduran karmakarışık ordunun içinde, bir saatte, yüzlerce kişi tevkif edildi. Attilâ, birçok taraftır Lâtin müverrihlerinin iddiasına rağmen, yağmaya ve kıtale şiddetle muarızdı. Ancak mukavemet eden şehirlere harben giren ve teslim olanlara azamî rahm ü şefkatle muamele eden bir hâkandı.*”

Rems Kilisesi Metropolitini katleden adam tevkif edilerek Attilâ’nın huzuruna çıkarılır. Attilâ, silahsız olan ve tehlike arzetmeyen Metropolit ile kızkardeşini öldüren adamı, niçin öldürdüğü konusunda sorgulayarak cezasını kendisinin tayin etmesini ister. Katil de cezasını Attilâ’nın kılıcının tayin etmesini ister. Fakat Attilâ, kılıcını bu katilin kanıyla kirletmez: “*Attilâ, katilin arkasında, kılıcını havaya kaldırmış duran adamlarından birine işaret çekerken dedi ki: -Benim*

kılıcım daha temiz kanlara bulanır; fakat senin cezanı verecek kılıçlar vardır. Attilâ sözünü bitirir bitirmez, katilin açık ensesine arkadan bir kılıç indi ve kellesini ayaklarının önüne düşürdü.” (s.151-153)

Hun hakanının adalet aşkına rağmen bütün Gol, bilhassa Belçika eyaletleri dehşet içinde kalır. Yığın yığın ahali, neferleri birer yıldırım olan bu muazzam istilâ ordularından kaçır. Küçük şehirlerin halkı büyük şehirlere iltica ederler ve orada da selâmete çıkmadıklarını görerek saharalara, oradan da dağlara sığınır. Ormanlara kaçanlar vahşî hayvanlar tarafından parçalanırlar, kayıklara kapasitesinden fazla binenler boğulurlar. “Attilâ geliyor!” kelimeleri, bütün bir şehir halkını yerinden oynatarak dağlara, vahşî ormanlara atmaya yeter. (s.153-154)

Savaşlardan önce fal baktırmaya meraklı olan Attilâ, Aetyüs’le savaşmadan önce de fal baktırır. Ateşe atılan ve çıkarıldıktan sonra bir müddet soğuk suda bekletilen koyun kaburgasıyla fala bakması istenen ihtiyar falcı, kemiklerden birinin üstündeki çatlakları tetkik ederek Attilâ’ya gördüklerini anlatır:

“-Sen Allah’ın kamçısıydın, dedi, senin sapın Allah’ın elindedir. Ve O, kudret-i samedâniyesini arzın günahkârlarına senin vasıtanla izhâr eder. Fakat bazân, Hak Taâla, semavî intikamlarına fasıla verir. Nitekim, Romalılar’a karşı muharebede galip olamayacaksın, tâ ki, sen, kudretinin Hak’tan geldiğini idrâk edinceye kadar. Fakat, kaybedeceğin bu muharebede en büyük Roma kumandanı da mahvolacaktır. Attilâ’nın sarı alevlerle yikanan yüzünden ızdırıp ve neş’e mânâları nöbetleşe geçtiler. Aetyüs’ün öleceğini haber veren fal doğru çıkarsa, Attilâ, bu harbi kaybedecek olsa bile, tasavvurâtı önündeki en büyük hâillerden birinden kurtulacaktı. Onun ölümünü bir hezimetle tediye etmek, Attilâ nazarında hiç de pahalı değildi.” (s.162-163)

Ertesi gün sabahleyin bütün erkân-ı harbiyesini toplayan Attilâ onlara güzel bir nutuk irad eder. Yazar, verdiği dipnotta bu nutkun müverrih Journades’ten aynen iktibas edildiğini söyler:

“<-Bunca milletlere karşı kazandığınız bunca zaferlerden sonra ve dünyâyı zaptetmek üzere bulunduğumuz sırada, sizlere bilmediğiniz bir şeymiş gibi harbin ne olduğunu anlatmaya çalışarak iğne sokmayı abes ve gülünç addederim. Filhakika, sizin itiyatlarınız harbden başka nedir? Ve mertler için silâhları ellerinde, intikam aramaktan daha tatlı ne vardır? <Düşmana şiddetle hücum edelim; dâima kendinden emîn olan taraf evvelâ taarruz eder. Yaşamaları mukadder olanlara hiç bir ok tesadüf etmez, ölüme mahkûm olanlarsa istirahat ederken bile ölürler. <İlk cirdi ben atacağım! Eğer Attilâ harb ederken biri istirahat etmek isterse, o şimdiden ölmüştür!>” (s.163-164)

Muzaffer Attilâ, ordusuyla birlikte Tuna ovalarına döndüğü gece yarısı vakti büyük bir sevinçle karşılanır. Atının üstünde dimdik duran ve yüzünde hiçbir yorgunluk eseri görülmeyen Attilâ, saflar arasından ağır ağır geçer ve hayvanının bacaklarına sarılan, dizlerini öpen, coşkun ve minnettar halkın tezahürleri arasında sarayına gelir. Vadinin başında kraliçe, nedimleri,

Onejes’in zevcesi, bütün saray halkı Attilâ’yı karşılar. Hakan, atından iner ve kraliçeyi kucaklar. Attilâ’nın etrafındaki herkes ağlar. Attilâ, tepenin kenarına gelir ve ovada zafer ayinleri yapan Hunları seyrederek. Yalnız kalınca Attilâ, yanında bulunan kraliçeyi kucaklar, göğsünde sıkarak: “-Kerkam... Benim bir tanem... Benim bir tanem! Dedi. Kraliçe yaşlı gözlerini Attilâ’nın göğsünde silerek kuruluşuyor: -Seni çok özledim, çok özledim... Hem... korktum da... diyordu.” Daha sonra Attilâ, çağırıldığı başvekil Onejes’e mevkufl Roma elçilerinin ne halde bulduklarını sorar. Onejes’in, elçileri nezâret altında rahat bıraktıklarını, azamî hürmet ve iyi muamele gösterdiklerini anlatması üzerine Attilâ gülümser:

“-Pekâlâ! dedi. Kendilerine söyleyiniz ki, yüz bin ok arasında ölmeyen Attilâ’ya, bir daha suikast tertip etmeyi hatırlarından geçirirlerse, unutmasınlar ki hakikî bir diplomat serap arkasından koşmaz. Kendilerini yarından itibaren serbest bırakınız. -İçlerinden birisi bütün zamanını târih yazmakla geçirdi. -Hangisi? -Prisküs. -Yazdıklarını gördünüz mü? -Hayır, herhangi bir tesir altında kalmaması ve mülâhazatında istiklâlini muhafaza edebilmesi için, Hunların an’anesine tebe’an düşmanının hürriyet-i fikriyesine riâyet ettim. Attilâ başını ağır ağır Onejes’e çevirerek: -Daima dirayetli ve ulvî düşünceli bir şahsiyetsiniz, Onejes! Prisküs bunun farkında olmamışsa belki iyi bir müverrih, fakat asla mükemmel bir insan değildir, dedi.” (s.168-170)

Attilâ, devlet işleriyle meşgul olacağı saate denk geldiği için kendisiyle görüşmek isteyen kraliçe Kerka ile önce görüşmek istemez. Kraliçe Kerka ısrar edince ayaküstü onu dinleyen Attilâ, konu kraliçenin kışkırdığı Onorya ve cüce Zerkon’un saraydan uzaklaştırılması olduğu için Kerka’nın sözünü keser ve Raven sarayı ile muhabere edeceği sırada böyle çocukça şeyle konuşarak zihnini yoramayacağını söyler. (s.192-193) Kraliçe Kerka’nın Hun topraklarından gönderilmesini istediği Attilâ’nın sevgilisi Garbî Romalı Onorya, niçin Hun topraklarına geldiğini ve Attilâ’yı seçtiğini anlatır. Burada Attilâ’nın büyüklüğü bir kez de Onorya’ya vurgulanır:

“Ben senin için vatanımı terkettim. Çünkü ismin bütün hudutları aşılıyordu ve her memlekette, saraylardan kulübelere varıncaya kadar, ağızdan ağıza dolaşıyordu. Ben kendime, erkek olarak insanların en büyüğünü aradım ve seni buldum. Zekâ ve kılıç ancak sende güzel şeylerdir. Siyâsetin, diplomatları, kılıcın da kahramanları yere serdi. Daha ben, on dört yaşında iken dadım bana seni anlatırdı. Yağmurlu gecelerde, ince damlalar saray pencerelerinin camlarında fısıldaşırken, dizimin dibinde yer minderinde çömelen dadım bana senin kahramanlıklarını anlatırdı: <En büyük kahraman odur.> derdi. Senin kadınları ne kadar sevdiğini, onlara karşı ne kadar ince olduğunu, yakından ve uzaktan binlerce kadının sana taptıklarını anlatırdı:“En büyük âşık odur”derdi. O zamandan beri seni bulmayı aklıma koymuştum. Sen, inhitat eden beşinci asır Avrupasına tedip silsilesini vuran yegâne adamsın. Senden sonra büyük bir medeniyet doğacak. Ben seni bu mefkurem kadar seviyorum. Bütün fettanlığım senin zekâna ve bütün cür’etim senin kahramanlığına lâyük olmak içindir.” (s.209-210)

Kendisinden cevap bekleyen kraliçe Kerka ve Onorya'ya verdiği cevap da Attilâ'nın kadınlar konusunda ne kadar hassas, nazik olduğunu gösterir:

“Sonra Onorya'ya döndü: -Ben fedakârlıkların mânâsını anlayan bir insanım, dedi. Sen buraya kadar geldikten sonra ne çıkarılıp atılarak, ne de gücenerek buradan gidemezsin. Senin kalbin Attilâ'nın kalbiyle beraber kırılabilir. Ancak, şu anda beni ikiniz de güç bir mevkide bulunduruyorsunuz. Kalbim iki taraflı bir çevirme hareketi arasında kalıyor. Kerka benim zevcelerimin en mukaddesidir. Kerka Hunların istikbâlini doğurmuştur, o benim baştâcımdır. Onun tacı başından alınamaz. Fakat Kerka benim başımda ise Onorya da kalbimdedir. Ben başsız ve kalbsiz yaşayamam ve sıhhatte bir vücut gibi her uzvun diğerleriyle âhenkdar olmasını isterim. Kerka ve Onorya düşünmelidirler ki, baş ve kalb en kıymetli uzuvlardır ve Attilâ'yı seven yüzlerce kadın, bu iki tahttan birine mâlik olamamışlardır. Attilâ kıymetli zevcesine ve sevgili mâşukasına diyor ki: Bu tahtlarında bahtiyar olsunlar, hallerinden şikâyet etmesinler. Onorya burada kalacaktır. Zira Attilâ'nın kalbi buradadır. Kerka Attilâ'nın başından inmeyecektir. Attilâ iki güzel kadına da rica eder: Ayaklarının arasına düşmeğe çalışmasınlar.” (s.210-211)

İtalya üzerine yeni bir sefer düşünen Attilâ, bunu tahmin eden başvekil Onejes'e tam bir açıklama yapmaz. Çünkü Attilâ, planlarını kimseyle paylaşmayan bir yapıya sahiptir: *“Attilâ tasavvurlarından bahsetmeği kat'iyen sevmeyen bir adamdı. Seciyesi her türlü ifşaata gayrı müsaitti. Attilâ gayet iyi hissederdi ki, söz hâline geçen bir tasavvur, irâde kuvvetlerinden bir kısmını dışarıya atar ve boş yere sarfeder; ikincisi de etraf üzerindeki saltanatı zaafa uğrattır.” (s.212)*

Attilâ'nın İtalya üzerine yürümesi büyük bir korku uyandırır. Şehri zaptetmek için yapılan hücumlardan üç ay boyunca bir sonuç alınamaz. Sıcaklar bastırır, kırdı yiyecek içecek de kalmaz. Aetyüs'ün Şarkî Roma'dan istediği imdat kuvvetleri İtalya'ya çıkar. Akile'yi zaptetmeye azmeden Attilâ, her durumdan istifade eder. Bir gün yanında kumandanlarıyla Akile'nin kaleleri etrafında dolaşan ve her tarafı dikkatli bir şekilde tetkik eden Attilâ, bir kale harabesinin içine yuva yapan leyleklerin yavrularını sırtlarına alarak kırlara doğru uzaklaşmasını kalelerin hepsinin düşmesine yorar: *“-Bu beyaz kuşlar ne olacağını hissedyorlar: Bunlar da Akile'nin sakinleridirler ve şehrin harab olacağını şimdiden anlayarak hicret ediyorlar. Bu kalelerin hepsi düşecektir. Sözlerinin itimat uyandırması için ilâve etti: -Falcılık yapıyorum zannetmeyiniz. İstikbâli hissetmek kabiliyetinde olan mahlûkat, kat'î bir tehlike karşısında itiyatlarını değiştirirler.” (s.221-222)*

Attilâ'nın şehre son hücumu korkunç olur. Bütün kuleler düşünce, Akile, mağrur şehir nihayet teslim işareti verir. Akile halkını rencide etmemek için Attilâ şehre yalnız girmek ister: *“Attilâ, generallerine dedi ki: -Ne olursa olsun bu Akileliler kahraman insanlardır; onların şehirlerine galip bir ordunun tantanasıyla girmeyelim ve zaten kırılmış kalplerini bir kat daha rencide etmeyelim. Ben şehre yapayalnız gitmek istiyorum.”*

Maiyetindekilerin bütün tereddütlerine rağmen Attilâ, hiçkimseyi dinlemez ve tek başına şehre girer. Şehirde ilerleyen ve hiçbir zulüm yapılmayacağını temin etmek için bir muhatap arayan Attilâ, bir köşe başında tamamen silahlı elli kişiyle karşılaşır. Onu tanımamalarına rağmen şaşırın

Akileliler, Attilâ'nın tesirine mağlup olurlar ve eğilerek yere çökerler, sonunda da hep birden yüzükoyun yere yatarlar. Attilâ da hiç bilmediği sokaklarda bakınarak ilerler, şehrin dışına çıkıncaya kadar kimseye rastlamaz. Hunlar ondan sonra şehre girerler. (s.222-224)

Romanda, bazı Avrupalıların iddia ettiğinin aksine şehrin yağma ve tahrip edildiği iddialarının gerçeği yansıtmadığı belirtilir: “*Bâzı Fransız müverrihlerinin, sebepleri kolayca tahmin edilebilecek bir tarafgirlikle, Attilâ'nın bu şehri yağma ve tahrip ettiği hakkındaki iddiaları doğru değildir. Attilâ, her vakitki gibi yağmayı ve katliâmı şiddetle menetmişti, ancak hâlâ yatışmayan kinlerle mukavemet edenleri ve mezbuhâne bir müdâfaada ısrar edenleri tenkil etmekte bir saniye tereddüte düşmemiştir.*” Bir ev halkının sekiz saat süren mukavemeti buna örnektir. Katliam korkusuyla kapıyı bacayı kilitleyen ev halkı sokağa giren ve pencerenin önünden geçen Hunların üstüne ağır taş parçaları atarlar. Yaralanan iki Hunludan biri ölür. Evin önüne gelen Attilâ, evdekilere bir şey yapmadan tutuklanmalarını ve katilin muhakeme olunmasını emreder. Fakat ev halkının teslim olmaması ve içeri giren Hun askerlerinden birinin de arkasından vurularak öldürülmesi üzerine beş dakika içinde ev halkının tamamı yok edilir. Attilâ, mukavemette şehrin inadını temsil ve ocaklarını bir vatan parçası gibi müdafaa eden bu insanların cenazelerine şehirde büyük bir ihtifal yaptırır. Kendisi bizzat merasime iştirak eden Attilâ, atının üstünde Akilelilere hitap eder: “*Bu dünyanın hiçbir fâtihî Akile'nin yüksek kalelerini deviremezdi. Hiç bir kahramana bu şeref mukadder değildi, surlarınızın önünden nice büyük cengâverlerin münhezîmen döndüklerini biliyorum. Attilâ'nın ve Hunların şehrinizi zaptetmeleri gururunuzda dokunmasın. Çünkü bizim vatanımız dünyâdır ve her tarafı zaptedeceğimize imânımız var, bize toprağın teslim etmeyen hangi düşmanımız var ki onlara gıpta edebilirsiniz?*” (s.224-226)

Akile'nin Hunlar tarafından işgal edildiğini haber alan birçok İtalyan şehri harb etmeden kapılarını Attilâ'ya açar. Venedik ve Milan da Attilâ'nın hâkimiyeti altına girer: “*Attilâ bir gün Milan'da gezinirken maskaraca bir tablo gördü: Yaldızlı tahtlara oturmuş iki imparator, sırmalı mantoları ve elmaslı taçlarıyla, kendilerine secde eden bir halkın tâzimatını kabul ediyorlardı. Bu halkın Hunlar olup olmadığını tarih iyice tasrih etmiyor, fakat Attilâ bu tabloyu sildirdi. Altın tahtlara kendisini oturttu ve arkalarında torbalar taşıyan Roma imparatorlarının, Hun hâkanına altınlar yağdırarak ayaklarına kapanmasını resmettirdi.*” (s.226)

Hun istilâsı tehlikesi İtalya'nın kalbini tehdit ettiğinden Roma telâşa düşer. İmparator, Senato ve halk, Attilâ'ya serfûrû etmekten başka çâre olmadığı noktasında ittifak ederler. İstirham, tazminat, tâvizât, ne olursa olsun, cihangiri tatmin edecek her vâsıta ile Roma'yı kurtarmaktan başka çâre göremezler. Bütün bu vak'alara şahit olan vak'anüvis Prosper Dakiten şöyle der: “*İmparator, Senato, halk, bütün müzâkere ve istişarelerinin sonunda bu büyük Hâkan ile sulh akdetmeyi muvâfık buldular. O zaman Roma'da makam-ı ruhanîyi “büyük” olarak telkib edilen Leon işgal ediyordu. Bütün İtalya, halâsını bu tesirli şahsiyetten beklledi. Müthiş Attilâ ile*

temasında bu adamın emsalsiz dirayetinden, vukufundan, manevî sıhhatinden pek çok şey ümit ediliyordu.” Attilâ, Po nehrini geçmeden evvel, Roma elçileri Mantu civarına vâsıl olurlar. Attilâ, Roma’nın ayaklarına kapanacağını haber alınca gülümser: “-Gelsinler, dedi, zavallı Roma! Bu ne sükût? Kapitol, kendisini kurtarmak için, tarihte ilk defa bu zelil vâsıtaya müracaat ediyor. Bu, Attilâ’da o kadar nefret husule getirmişti ki, merhametine bile mâni oluyordu. Mâmaafih elçileri nezâketle kabul etti.” (s.226-227)

Altınlarla işlenmiş ipek bir elbise giymiş olan Leon, Attilâ’nun huzuruna girer girmez yere doğru bir hareket yaparken civanmerd Hun hâkanı, ruhanîyi kollarının altından tutarak kaldırır ve tâzimâtında mübalağaya düşmek zilletinden onu kurtarır: “İhtiyar Leon, tepeden tırnağa kadar râşeden ibaretti. Kirpikleri, dudağı, sesi, omuzları, elleri, dizleri titriyordu. Yüzü bembeyazdı. Gözlerinin dibinde yaşlar vardı. İri bir damla, gözlerinin altından yürüyerek çenesini kaplayan kal yığınına karıştı. -Senden gufran istiyoruz! diye başladı. Sen Pol ve Sen Piyer’in ruhuna bir ilâhi tertip eder gibiydi, belki de kendini huzur-ı ilâhîde farzediyordu. Attilâ’nın bakışlarına merhamet ve şefkat doldu.” Papa Leon, Roma’nın Attilâ’nın elinde olduğunu, kendisini imparatorun, senatonun, halkın gönderdiğini ve af istediklerini anlatır: “Papa titreyerek ayağa kalkar ve hürmetle sözlerine devam eder: -İstediğin kadar tazminât, istediğin kadar tâvizât, istediğin kadar hâkimiyet.” (s.227-229) Kolunun ağır bir hareketiyle Leon’a oturmasını işaret eden Attilâ, ateş dolu sesiyle fakat ağır ağır şu cevabı verir

“-İhtiyar! Sen bütün Roma’sın. Kavmini senin kadar hiç kimse güzel temsil edemez. Etileri çürümüş ve kemikleri kakırdamış bir kavmi temsil ederken, sen onlardan fazla bir şeyi hâizsin: Mâneviyet. Fakat Roma’da bu da kalmamıştır. Beni dâima bir vahşi olarak âleme tanıtmak isteyen senin yalancı mütefekkirlerin, ihtimâl ki yarın birer yalancı müverrih kesilerek, düzenbaz kalemleriyle benden intikam almak isteyeceklerdir. İhtimâl ki Roma’ya karşı göstereceğim müsamahayı bile tamâmiyle itiraf edemeyeceklerdir. Olsun. Zulümde de, merhamette de ilâhlara muhsus bir ölçü takip eden Attilâ, Roma’nın kendi kendine can çekişmesine ve mev’ut eceliyle ölmesine müsâade edecektir. İtalya’yı affediyorum.”

Papa, ihtimâl Attilâ’nın ayaklarına kapanmak için tekrar yerinden kalkar. Attilâ bir işaretle bunu meneder ve şöyle der: “-Hayır! Teşekkür etme ki, eğer gufranım bir fazilet tecellisi ise en küçük mükâfatını bile görmüş olmayayım. Papa’nın dudakları kımuluyor ve göğsünde rahat bir teneffüsün hareketleri belirliyordu.” Roma, senevî muayyen bir tazminatı kabul etti ve Attilâ, İtalya topraklarını ihtiyarıyla terketmek üzere, 6 Haziran’da müsâleha aktolundu. O gün Sen Pol ve Sen Piyer günüydü. Romalılar kiliselere, Havarîlerin önüne diz çöktüler, şükranlarını edâ ediyorlardı. Hakikatta bu şükranların en hakikî muhatabı, âlicenap ve kahraman Hun hâkanıydı: Attilâ. (s.229-230)

Alçakgönüllü Attilâ, huzuruna girer girmez yere doğru bir hareket yapan Papa Leon’u kollarının altından tutarak kaldırır ve saygıda mübalağaya düşmek zilletinden onu kurtarır ve oturmasını işaret eder. Görüşmenin sonunda Attilâ’nın İtalya’yı affettiğini belirtmesi üzerine ihtimâl ayaklarına kapanmak

için yerinden kalkan Papa Leon’un bunu yapmasına da müsaade etmez. Attilâ’nın sözleri serttir ancak bir din adamına nasıl davranılması gerektiğini de büyük bir hakana yakışacak şekilde göstermiştir. Burada dikkati çeken önemli bir nokta da Attilâ’nın ağır gibi görünen sözlerinin aslında gerçeği yansıttığıdır. Büyük hakan Attilâ, sanki asırlar öncesinden bugünü görmüştür. Gerçekten de ön yargılı, insafsız birçok yabancı tarihçi, yazar, haksız olarak Attilâ’yı barbar olarak gösterme yoluna gitmiş bir nevi geçmişin intikamını almak istemişlerdir. Peyami Safa da zaten romanını, Attilâ’nın iddia edildiği gibi barbar olmadığını göstermek için kaleme almıştır.

Yapılan sulthan sonra memleketine dönen Attilâ, o seferdeyken vefat eden kraliçe Kerka’nın hatırasına hürmeten zafer şenlikleri yapılmasını meneder. Ancak, matem geçtikten sonra büyük bir şenlik yapılacağı ilân edilir. Halk, derhal Attilâ’ya yeni bir düğün hazırlandığını hisseder. Zaten bu emelini hiç kimseden gizlemeyen Attilâ, Avgusta şehrinde önüne çıkarak dikkatini çekmeyi başaran ve dönüşte beraberinde getirdiği İldiko ile evleneceğini ilân eder. (s.242)

Generalleriyle birlikte olduğu sırada izinsiz odasına giren ve oradakilerin dışarı çıkmalarını isteyen İldiko’ya karşı Attilâ yumuşak bir sesle fakat ağır bir şekilde konuşur, sonra da gönlünü alır:

“Attilâ, esasen mükâlemeleri biten ve çıkmaya hazırlanan generaller odayı terk ettikleri vakit, İldiko’nun söze başlamasına müsaade etmeden dedi ki: -Odama girdiğin hızla Meç’e dönmek istemezsen, bundan sonra biraz daha sakın ol; ve yirminci yaşının güzelliklerini gideren böyle hareketler yapma! Attilâ’nın sesi yumuşaktı, fakat İldiko odanın ortasında kaskatı kesildi. Derhal odadan, saraydan, Tuna’dan, huduttan, aşktan çıkmak istiyakını hissediyordu. İki adım geriledi. Kararını vermek üzere idi. Attilâ darbesinin tesirini görünce müşfik oldu, ayağa kalktı ve ona doğru yürüdü, elini tuttu ve güldü: -Ama sen nereye gidersen ben de beraber gelirim!” (s.252)

İldiko’nun, Onorya’yı huduttan içeri sokmamasını istemesi üzerine Attilâ, hem kimseden emir almayacağını hem de Hunların misafirperver oldukları için kimseyi topraklarından kovamayacaklarını anlatır: *“-Ben kudretim bir kısmını seninle paylaşabilirim, fakat hepsini sana veremem. Bana emredebileceğini zannetmen de gösteriyor ki, bugün maneviyâtın fenadır. O kadın buraya gelecektir. Benim onu nasıl karşılayacağımı görmek için onun buraya gelmesini istemelisin. Hem de Hunlar misafirperverdirler, kimseyi topraklarından kovamazlar.”* (s.252)

Romanda, Attilâ’nın düğün gecesinde bile son derece sade olduğu ancak büyük bir saygı uyandırdığı anlatılır:

“Kahve rengi basit bir deri elbise ile oturan Hun hâkanı, alâyişe muhtaç olmadan, büyük bir hürmet telkin eden yegâne hükümdardı. Misafirlere dâima yüzünün yan tarafını gösteriyor ve Onejes’ten başka hiç kimse onun bakışlarını göremiyordu. Attilâ tahta kadehini kaldırarak dudaklarının ucuna hafifçe dokundurdu ve içinden bir damla bile içmedi. Bu, herkesin işrete

devam etmesi için ona mahsus bir işaretti. Altın ve gümüş kadehler çınladılar, buna sakilerin boşalttığı şarapların tatlı şırıltıları da karışıyordu. Ecnebülerden biri ötekinin kulağına fısıldadı - Bu tarihin en büyük adamıdır! -Sâde ve muazzam bir adam!" (s.256-257)

Attilâ'nın düğün gecesi, odasında öldüğünün öğrenilmesi üzerine nedimelerden bazıları saçlarını yolarlar, bazıları baygın bir halde yere serilip uzanırlar. Zabitlerin hepsi kılıçlarının ucuyla suratlarını delerler, çenelerini ve yanaklarını parçalarlar. Attilâ'nın nasıl öldüğünü öğrenmek isteyen oğlu Erlâk'a başmuhafız, cinayetten şüphelendiğini ancak suç aleti olarak dikiş iğnesinden başka bir şey bulamadığını anlatır. Prens Erlâk iğneyi eline bile almaz ve vakur bir edâ ile şöyle der: *"Hiç bir Hun yoktur ki Attilâ'nın bir kadın eliyle öldürüldüğüne inansın! Şüphenize nihayet veriniz! Böyle bir rivayet imparatorluğumuzu büyük bir zaaf ile tehdit eder! Biliniz ki babam füceten ve eceliyle ölmüştür."* Yazar, burada dipnot vererek Attilâ'nın ölümüyle ilgili rivayetlerden bahseder: *"Tarihî vesikalarda Attilâ'nın nasıl öldüğü meçhul kalmıştır. Hunlar, Hâkanlarının mev'ut eceliyle öldüğünü iddia etmişlerdir. Lâtin târihleri düşmanın suikastına hedef olduğunu, Cermen an'aneleri de, anasının babasının intikamını almak isteyen İldiko'nun Attilâ'yı öldürdüğünü temin ediyorlar."* (s.263-264)

Attilâ'nın ölümü Hunları öyle bir matem içinde bırakır ki ihtiyarından çocuğuna kadar hepsi günlerce yemezler, içmezler, gülmezler, yüksek sesle konuşmazlar. Erkekler, başları önlerine düşmüş kederli ve sâkit dururlar, kadınlar ağlaşırlar, çocuklar oynamazlar. Attilâ'nın öldüğü gece, Roma imparatorlarından Marsiyen rüyasında bir ok yayının kırıldığını görür. Sonradan bu, Attilâ'nın ölümüne işaret telâkki edilir. Attilâ'nın ölümü Avrupa'da büyük inhilâllere sebebiyet verir. Aetyüs'ün kudretiyle inhilâlden kurtulan Garbî Roma da Attilâ'nın ölümüyle tamamen karışır.

Romanın sonunda Attilâ'nın büyüklüğünden, hâlâ adının Sezar ve İskender'den daha fazla anıldığından bahsedilir: *"Attilâ'nın ölüsü de, dirisi gibi milletlerin mukadderatını değiştirmişti. Bunun için, aradan bin dört yüz bu kadar sene geçtiği halde hâlâ târih Sezar'dan ve İskender'den fazla onun adını anıyor ve hâlâ <Attilâ> nâmı, asırların arasındaki zaman uçurumlarını atlayarak bize kadar geliyor ve mâzînin karanlıklarında şaşaasından hiç birşey kaybetmeyerek, safi ışıktan mamûl nûranûr bir âbide gibi gözlerimizin önünde parılayıp duruyor."* (s.267)

Romanın arka kapağında da Batı dünyasının karaladığı Attilâ gibi büyük bir Türk cihangirinin Peyami Safa tarafından Türk gözüyle değerlendirildiğinden ve insanî, medenî yönünün ortaya koyulduğundan bahsedilir:

"Attilâ Peyami Safa'nın yegâne tarihî romanıdır. Yazar, bu eseriyle, Attilâ gibi büyük bir Türk cihangirinin devrine ve kişiliğine ilk defa bir Türk gözüyle bakmış, Batı dünyasının "geçtiği yerde ot bitmez" diye karaladığı bir devlet adamı ve kumandanı Türk gözüyle değerlendirmiştir. Yazar, yabancı kaynaklardan ve özellikle Bizans tarihçilerinin verdiği bilgilerden yola çıkarak eserini yazmıştır. Çelik iradeli, demir disiplinli bu Türk hakanının, şahsî ilişkilerde yumuşak huylu, zengin gönüllü, engin merhametli, kendisine sığınanlara karşı hassas yürekli bir insan

*olduğunu ortaya koymuştur. Romanda Türk cihan hâkimiyeti ülküsünün izlerini ve bozulmuş bir dünyaya yeniden nizam verme iradesini de görmekteyiz...”*⁷

Peyami Safa'nın *Attilâ* romanını, 1928'de Fransa'da yayımlanan Marcel Brion'un *Attilâ* romanının etkisiyle yazdığı iddia edilir. Marcel Brion'un romanının 1930 yılında Türkçeye tercüme edilmiş olması bu iddiayı biraz daha kuvvetlendirmektedir. Hun tarihi ve *Attilâ* ile ilgili çalışmaları bulunan Brion'un romanının kısa zamanda Türkçeye tercüme edilmesi dikkat çekicidir. Peyami Safa, Brion'un romanının gördüğü ilgiden etkilenerek böyle bir roman yazmayı düşünmüş olabilir.

Peyami Safa'nın, *Attilâ* hakkında roman yazma sebebi, *Resimli Şark* mecmuasında şöyle anlatılır:

“... *Atilâ miladın 5. asrında Asyadan gelerek merkezî Avrupada büyük bir Hun imparatorluğu tesis ederek, bir kolunu Bizansa, bir kolunu Pirene dağlarına atmış, bir ayağı ile İtalyayı istilâ ederken diğerle Almanya'ya girmiş büyük bir Türk cihangiri, yüce bir Türk hâkamdır. Atilâ'nın hayatı baştan başa zafer, fütuhât ve kahramanlık destanlarıyla doludur. Fakat maalesef şimdîye kadar bu büyük fatihin muhteşem hayatı efsaneler, yalan yanlış tezevir ve iftiralarla karartılmak istenilmişti. Garp müverrihleri (Atilâ'yı) daima bir barbar olarak tasvir etmekten, tarihî hakayığı alenen tahrif etmekten vahşi bir zevk duymuşlardı. Fakat “hakikat” öyle bir nurdur ki, hiçbir zaman bulutla kapanmaz, ergeç bütün kuvvet ve kudretile ortalığı aydınlatır. (Atilâ) için de böyle olmuştur. Mutaassıp, gazezkâr müverrihlerin asırlarca süren bu iftiraları, son asrın bitaraf, namuslu ve müdekkik müverrih ve müellifleri tarafından tamamen tekzip ve tashih olunmuştur. Bilhassa Almanya, Fransa ve Macaristan'da olmak üzere, Avrupa memleketlerinde Atilâ'nın hayatı hakkında otuzu mütecaviz neşriyat yapılmış ve bu ulu Türk hakanının hayat ve tarihini tenvir eden birçok vesaik ortaya çıkarılmıştır. Ezcümle bunlardan Fransız Mösyö Marcel Brion'un eseri çok mühim ve bilhassa tetkike şayandır. (Dipnot: Bu eseri Cumhuriyet gazetesi son günlerde tefrika etmişti.) Bizde Atilâ'nın, bu büyük kahramanın, bu meşhur fatihin tarihini ve bilhassa muşakalarla dolu hayatı hususîyesini ilk defa yazmak şerefi hassas edibimiz Peyami Safa beye nasip olmuştur. ...”⁸*

Yazının devamında, roman incelemesine başlarken bizim de bahsettiğimiz Peyami Safa'nın *Attilâ* romanının ön sözü aynen verilmiştir. Bu ön sözde *Attilâ* için “büyük bir Türk cihangiri”, “büyük Türk başbuğu” gibi ifadeler yer almasından dolayı bazı araştırmacılar Peyami Safa'nın Türkçülük yaptığı iddiasında bulunurlar. Konu ile ilgili yazısında düşüncelerini dile getiren Murat Belge ayrıca Peyami Safa'nın, o zamana kadar kimsenin dikkatini pek çekmeyen “kadınları seven ve anlayan bir *Attilâ*” imgesi yarattığından ve “tahrîpkâr yaratıcı” diye bir sıfat bulduğundan bahseder:

“<*Attilâ*> figürü, 1908 sonrasında yükselen Türkçü milliyetçiliğin gözünde önem kazanmıştı. Çünkü büyük bir “Türk” komutanıydı ve üstelik bu büyüklüğünü Avrupalılar

⁷ Peyami Safa, *Attilâ* (Arka kapak yazısı.)

⁸ “*Attilâ* ve Peyami Safa”, *Resimli Şark*, nr. 14, Şubat 1932, s. 1-2.

karşısında göstermişti. Bizim için Attilâ hakkında bir Fransız'ın roman yazması da önemliydi (yazarın kendisi pek birinci sınıf sayılmasa da). Dolayısıyla bu kitap hemen Türkçeye çevrildi. Fransa'da 1928'de yayımlanan kitap, üç yıl gibi kısa bir süre sonra, 1931'de, "Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi" tarafından yayımlandı. Kitapta çevirmenin adı bile yok. Dünyayı titreten Türk. Herhalde yankı buldu, birtakım tartışmalara (yayına geçmemiş olsa da) yol açtı ki, 1931 veya 1932'de Peyami Safa da bir Attilâ romanı yayımladı. Bunun Brion'un kitabına cevap vermeyi üstlenmiş bir kitap olduğu çok belli. Kaynakları aynı (Priskas ve Jardenas gibi bazı çağdaş gözlemcilerin anlatılarından yararlanıyorlar) ama tabii kaygılarının yönü değişiyor. Yazdığı tarih önemli. Bir yanda Atatürk Birinci Tarih Kongresi hazırlığında. Bu Kongre'nin "Göç Yolları", "Her medeniyet Türk" yollu, bir geçerliliği olmadığı herkesçe bilinen aşırı tezlerini bir yana bırakırsak, asıl vurgu yaptığı nokta Türkleri medeniyet taşıyıcısı olarak gösterme çabasıydı. Bugün hâlâ birilerine pek hoş gelen "Dünyayı titreten Türk" imgesinden, medeniyetle haşır neşir Türk imgesine (metodolojisi tamamen yanlış da olsa) bir geçiş sağlamaya çalışıyordu. Bu iki imge arasında en fazla sürtüşme çıkacak noktalardan biri de ister istemez, bizzat Attilâ'nın kendisidir. Yukarıda da söylediğim gibi, Attilâ, "geçtiği yerde ot bitmeyen savaşçı" ve "Allah'ın kamçısı" olarak militarist Türkçü milliyetçiliğin idolü haline gelmiştir. Bunu medeniyetle bağdaştırmak da zordur. Tahripkâr yaratıcı. Peyami Safa romanının önsözünde, o zamana kadar da ondan sonra dakimsenin dikkatini pek çekmeyen bir "kadınları seven ve anlayan Attilâ" imgesi yaratır. Buna, Batı'nın yozlaşan medeniyetini silkeleyerek bir ahlaki uyanışa yol açma işlevini ekler ve "tahripkâr yaratıcı" diye bir sıfat bulur. Peyami Safa bence elinden geleni yapmaya çalışmış ama Attilâ üstünden bir "medeniyet havariliği" hikâyesi kurmak kolay iş değil. Romanın başarılı olduğunu söyleyemeyiz."⁹

Romanın ön sözünde Attilâ'yı "büyük bir Türk başbuğu" olarak nitelemesi Peyami Safa'nın o yıllarda Türkçü bir bakış açısına sahip olduğuna işaret etse de romanın Türkçülük teziyle, Türkçü, milliyetçi düşünceleri empoze etmek amacıyla yazıldığı fikri tartışma götürür. Çünkü romanda Attilâ'ya karşı olumlu bir yaklaşım olmakla beraber, Attilâ'yı bir Türk imparatoru gibi gösterme, Attilâ'yı Türklükle ilişkilendirme gibi bir çaba söz konusu değildir.

Marcel Brion'un *Attilâ* romanının o yıllarda tercüme edilmesi hem tarihî romana olan ilgiyi göstermesi hem de Peyami Safa'yı etkilemesi açısından önemlidir. Ancak, bu etkinin de ne dereceye kadar olduğu bir başka tartışma konusudur. İki roman arasında yapılacak bir inceleme benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyacaktır.

İki romanda da aynı kaynaklardan yararlandığı görülür. Marcel Brion, Attilâ ve Hunlarla ilgili yaptığı araştırmalarda ulaştığı sonuçları romanda kullanmıştır. Peyami Safa, dipnotlar vererek yararlandığı kaynakları gösterir. Bu kaynaklar arasında; Prisküs, Herodot, Jurdanes, Amede Thierry gibi tarihçilerin eserleri bulunur. Marcel Brion'un romanında da bazı bölümlerin Prisküs'ten nakledildiği belirtilir. Her iki romanda da ortak kaynakların kullanıldığı ve

⁹ Murat Belge, "Kim Demiş Attila'nın Bugünle İlgisi Olmadığını?", *Milliyet Kitap Eki*, 12 Şubat 2006.

anlatılanların tarihî belgelere dayandırma çabası görülür. Her iki roman aynı süreyi içine alan bir zamana yayılmakla beraber Brion’un romanında Attilâ’nın çocukluğu ile ilgili dönem verilirken Peyami Safa’nın romanında Attilâ’nın çocukluğuna değinilmez. Brion’un eseri, romandan çok bir tarih kitabı gibi başlar ve Hunların ilerleyişi, yayılışı hakkında ayrıntılı bilgi verilir. Brion, romanın başında bir tarihçi gibi tarihî bilgiler verirken, Peyami Safa’nın romanında durum farklıdır. İki roman arasında olayların gelişimi açısından da farklılıklar bulunur. Romanlardaki Batı Romalı prenses Onorya, Attilâ’nın eşi kraliçe Kerka, Attilâ’nın cüce soytarısı Zerkon gibi kahramanların yer alış ve işleniş biçiminde farklılıklar göze çarpar. Yine Attilâ’nın ölümüne sebep olan olay da iki romanda farklı şekilde anlatılır. Daha çok bir tarihçi gibi hareket eden Marcel Brion, Attilâ’nın tarihî kişiliğini, devlet adamı ve komutan vasıflarını öne çıkarırken Peyami Safa, Attilâ’nın özel hayatı ve etrafındaki kadınlarla ilişkileri üzerinde durur. Marcel Brion’un romanında Attilâ’nın savaşlardaki başarılarının yanı sıra başarısızlıkları da yer alırken, Peyami Safa’nın romanında savaşlar ve askerî seferler çok öne çıkarılmaz ve bütün savaşları zaferle sonuçlanmış olarak gösterilir. Brion’un romanında Attilâ’nın Türklüğüne dair bir ima yoktur. Peyami Safa’nın romanında da Attilâ’nın Türklüğü hakkında bir iddia bulunmaz. Romanda, Attilâ’nın askerlerinden bahsedilirken bu ordunun “Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Hungar (Eski Macar)lar, Türkler, her nevi milletler”den oluştuğu belirtilir. Burada Hunlarla Türklerin ayrıldığı da düşünülebilir. Ancak, Peyami Safa ön sözde Attilâ’yı “Türk başbuğu” olarak niteler.

Kısaca, Marcel Brion’un romanı ile ondan kısa bir süre sonra yayımlanan Peyami Safa’nın *Attilâ* romanı arasında benzerlikler olmakla birlikte, gerek kurgu gerekse içerikteki ayrıntılar açısından farklılıklar bulunur.¹⁰

1925’ten itibaren tarihî romanın popüler hale gelmesi, ilgi görmesi de Peyami Safa’nın tarihî romana yönelmesinde etken olarak düşünülebilir. Çünkü Aptullah Ziya’nın *Kızıl Tuğ* (1927) romanından itibaren gazetelerde birçok tarihî romanın tefrika edildiğini ve bunların çok okunması, halkın rağbet göstermesi üzerine sayılarının arttığını söylemek mümkündür. Peyami Safa’nın *Attilâ* romanına kadar birçok tarihî roman yayımlanmıştır: Aptullah Ziya (Kozanoğlu); *Kızıl Tuğ* (1927), *Seyit Battal* (1929), *Türk Korsanları* (1930); Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu); *Kara Davut* (1928), *Koroğlu* (1928), *Deli Deryalı* (1928); Vâ-Nû (Vâlâ Nurettin); *Baltacı ile Katerina* (1928); Selanikli Fazlı Necip; *Saraylarda Mecnunlar* (1928), Turhan Tan; *Cehennemden Selâm* (1928), *Gönülden Gönüle* (1931); İskender Fahreddin (Sertelli); *Bizans’ın Son*

¹⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Fazıl Gökçek, “Marcel Brion ve Peyami Safa’nın Attila Hakkındaki Romanları”, *Erdem Peyami Safa Özel Sayısı* (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi), Sayı 62, Nisan 2012, s. 75-82.

Günleri (1930), *İstanbul'u Nasıl Aldık?* (1930), *Deliler Saltanatı* (1931), *Telli Haseki* (1932); *Kemalettin Şükrü*; *Venedikli Köle* (1931).

“Türk tarih tezinin” gündemde olması, tarih tezi ile ilgili çalışmalar ve “I. Türk Tarih Kongresi” hazırlıkları da Peyami Safa'nın tarihî romana yönelmesinde önemli bir etken olarak düşünülebilir. Afet İnan, I. Türk Tarih Kongresi'nde verdiği “Orta Kurun Tarihine Umumî Bir Bakış” başlıklı konferansın bir bölümünde, Hunların zannedildiği gibi göçebe ömür geçirmiş bir kavim olmadığını, toprağa bağlı olduklarını, evlerde, köylerde ve şehirlerde oturduklarını ifade eder. İnan ayrıca ince hisli, zevk sahibi Hunların sanayi ve ticaretle de uğraştıklarını da belirtir.

Peyami Safa da I. Türk Tarih Kongresi'nden bir hafta sonra, 17 Temmuz 1932'de *Cumhuriyet* gazetesinin sanat ve edebiyat köşesinde, “Afet Hanım'ın Konferansı Münasebetiyle” başlıklı bir yazı kaleme alır. Peyami Safa bu yazıda, Afet Hanım'ın konferansta söylediklerinden hareketle, kendi romanı *Attilâ* üzerinde durur. Roman hakkında bilgiler veren Safa, çoğunlukla bir canavar postu içinde gösterilen Hunların insanî ve medenî taraflarını göstermeye çalıştığını ve *Attilâ*'yı tarihî bir sima olmaktan çıkararak bir masal kahramanı haline sokan çeşitli iddia ve rivayetleri bir tarafa bıraktığını, onun hakikî hüviyetini bulmaya, şahsiyetinin sırlarına ermeye uğraştığını anlatır

“Yunus Nadi Beyin bence pek kıymetli daveti ve teşviki üzerine, dört sene evvel <<Cumhuriyet>>te yazdığım <<Attilâ>> ismindeki tarihî romanda ekseriya bir canavar postu içinde görülen bu kavmin insanî ve medenî taraflarını göstermeğe çalışmışım. *Attilâ*'yı tarihî bir sima olmaktan çıkararak bir masal kahramanı haline sokan türlü iddiaları ve rivayetleri bir tarafa bıraktım, hakikî hüviyetini bulmağa, şahsiyetinin sırlarına ermeğe uğraşım. Bunun için, kitabımın romandan ziyade tarihe ait parçaları tamamile vesikalara istinat eder ve sahife nihayetlerinde, mehazlar, not halinde işaret edilmiştir. Benim romanımdan pek az sonra, mükemmel bir <<Vie d'Attilâ>> yazan ve eserinin tercümesi gene *Cumhuriyet*'te çıkan Marcel Brion da hemen aynı mehazlardan istifade etmiş. Bunların içinde en emniyetlisi, 449 tarihinde, imparator ikinci <<Thédose>> emrile *Attilâ*'yı ziyaret eden elçi heyeti azasından, Yunan âlimi <<Priseus>>un <<extratik>>leridir. Bu müverrih, Tuna havalisindeki bütün Hun ellerini dolaşmış, *Attilâ* ve kadınlarile yakından tanışmıştır. Sonra 550 de muasırlarının tarihini yazan <<Jornadés>> geliyor. Gerek bu müelliflerin, gerekse <<Hildebrand>> türkülerile <<Nibelungen>> masallarının ve Macar an'anelerinin anlattıkları *Attilâ*'dan ve Hun kavminden bizde kalan mütenakıs intibaların hulâsası *Afet Hanım*'ın tasvirine hemen aynen mutabıktır. Töton ve Latin efsanelerinin yıkıcı ve paralayıcı bir insan timsali haline soktukları *Attilâ*'nın siması, Cermen türkülerinde bambaşka görünüyor. <<Histioire O'Attilâ>> müellifi, enstitü azasından, Amédée Thierry diyor ki: <<Cermanya'nın an'anevî türküleri bize başka türlü bir levha arz ediyor. Kabalığından gittikçe sıyrılan *Attilâ*, daha sonraları Charlemagne'in ismine izafetle neşredilen romanlarda ve şiirlerde oynadığı role benzer bir rol oynar. O müthiş *Attilâ* sulhperverdir, misafirperverdir, hatta pek hoş bir adamdır; şenliklerde, ziyafetlerde neş'eli bir arkadaştır.>> Şu veya bu; fakat Hun'ların ve *Attilâ*'nın medeniyetle alâkası ne olursa olsun,

beşinci asır Avrupa’sında, yalnız yıkıcı değil, yaratıcı bir rol oynadıkları muhakkaktır. Şalon meydan muharebesinden bahseden muhterem Afet Hanımın dediği gibi, hele: <<Attilâ bu meydan muharebesini kat’î bir zaferle neticelendirmiş olsaydı, bütün Avrupa’yı bir idare altında birleştirmek ihtimalini elde edecekti. Bu takdirde, Avrupa’nın umumî manzarası, bugün görüldüğünden başka türlü inkişaf edebilirdi.>>

Peyami Safa yazısının devamında, “Allah’ın kamçısı” olarak nitelendirilen Attilâ’yı niçin “tahripkâr yaratıcı” olarak gördüğüne de açıklık getirir:

Attilâ Allah’ın kamçısıdır. Çünkü onun esmer yağız kafası Tuna boyundaki bürcü barular üstünde parlamasaydı, birbiri ardı sıra çöken ve inkırazlara mahkûm devletlerin çürük yapraklı bir albümü haline giren beşinci asır Avrupa’sı kendine gelebilecekti. Uyuşuk bir atın etlerine inen kamçı darbeleri, niçin ve nasıl zulüm olmuyorsa ve yaşamak kudreti verdiği için meşru telâkki ediliyorsa, Attilâ’nın da yangınlar, zelzeleler ve taunlar salarak beşerî meskineti sarsması meşru ve ulvidir. Bu manada bir barbarlığın ona isnat edilmesinden ne çıkar? Attilâ yaratıcı tahripkârdır. Attilâ’nın şerrine uğrıyan milletlerin hafızasında, korkunç, vahşi ve yurtcu bir hayali kalmış olabilir; bunun aksini gösteren türküler, şiirler ve masallar da var. Şu veya bu, Afet Hanımın dediği gibi, Attilâ o büyük meydan muharebesini kazansaydı, Avrupa’nın umumî manzarası bugün görüldüğünden başka türlü inkişaf etmiş olacaktı, şüphesiz; fakat Attilâ isminde bir adamın enerjisi, o tarihte, bir kasırga halinde esmemiş olsaydı, Avrupa’nın umumî manzarası gene bugün görüldüğünden başka türlü ve şüphesiz bugünkü medeniyetin çok aleyhine inkişaf etmiş olacaktı. Elbette her yıkan adam bir yaratıcıdır.”¹¹

Peyami Safa bu yazısında, bir anlamda *Attilâ* romanını niçin yazdığına açıklık getirir. Peyami Safa’nın, *Attilâ* romanını Yunus Nadi Bey’in daveti ve teşviki üzerine 1928 yılında *Cumhuriyet*’te yazmaya başladığını belirtmesi, o dönemde popüler olan tarihî roman modasından uzak kalamadığını gösterir. Ayrıca Safa, kendi romanından sonra çıkan Marcel Brion’un romanında da aynı kaynaklardan faydalandığını belirtir. Ancak, Marcel Brion’un romanının Fransa’da 1928 yılında basıldığını ve 1931 yılına kadar Türkçeye tercüme edildiğini gözden uzak tutmamak gerekir. Peyami Safa’nın kitabının baskı yılı da 1931’dir. Peyami Safa’nın ifadesinin aksine, onun *Attilâ* romanının Marcel Brion’un eserinin intihali olduğu da iddia edilir.¹² Bununla birlikte iki yazarın yararlandıkları kaynaklarda ortaklık söz konusudur. Peyami Safa’nın roman kahramanlarından birinin, aynı zamanda kaynak olarak yararlandığı müverrih Priskos (Prisküs) olması önemlidir. 449 yılında Attilâ’nın sarayında bulunan ve gördüklerini, duyduklarını son derece objektif bir şekilde aktaran Priskos, Attilâ

¹¹ Peyami Safa, “Afet Hanım’ın Konferansı Münasebetiyle”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1932.

¹² Necip Fazıl Kısakürek, “İntihal Ustası Peyami Safa (Vesikalar Konuşuyor)”, *Büyük Doğu Dergisi*, S. 57, 1946, s. 16.

ve Hunlar hakkında en geniş bilgileri veren önemli bir müverrihtir.¹³ Böylece Peyami Safa, âdeta anlattıklarının tarihî gerçeklere dayandığını ispatlamak ister.

Kadınlara karşı ince, hassas, kadınları seven, anlayan bir *Attilâ* figürü ortaya koymaya çalışan Peyami Safa, *Attilâ*'nın tahripkârlığının da aslında yeni bir yaratıcılığa yol açtığını ve Avrupa'nın o günkü duruma gelmesinde önemli bir rolü olduğunu ileri sürer. Peyami Safa'nın iddiaları tarihî gerçeklerle de örtüşmektedir. Çünkü *Attilâ*'nın yaptığı akınlar, birçok kavmi göçe zorladığı ve bütün Avrupa'yı dehşete düşürdüğü için Avrupalıların mukadderatında önemli değişikliklere sebep olmuştur.

Avrupa'ya yaptığı akınlarla vahşi, barbar gibi sıfatlarla nitelendirilen ve destanlara, hikâyelere, şiirlere konu olan *Attilâ*, Peyami Safa tarafından mümtaz bir hakan olarak gösterilir. "Türk Tarih Tezi" ile ilgili çalışmaların yeni başladığı bir dönemde, Peyami Safa'nın bir zamanlar Avrupa'yı dize getiren *Attilâ*'yı kaleme alması önemlidir. Çünkü Peyami Safa, *Attilâ* gibi büyük bir hakanı anlatarak, onun hakkında ileri sürülen olumsuz iddiaları da çürütme gayreti taşır.

Enver Behnan'ın, 1934 yılında kaleme aldığı *Attilâ*¹⁴ adlı eseri, çocuklara *Attilâ*'yı tanıtmaya amacıyla yazılmış izlenimi verir. Tarihe damgasını vuran, birçok fetih yapan *Attilâ*'nın bütün yaptıkları on beş sayfaya sığdırılır. Kendisi de tarihçi olan Enver Behnan Şapolyo'nun; *Tarih Bakaloryası* (I. cilt İlk ve Orta Çağlar Tarihi-1934, II. cilt Yeniçağ Osmanlı ve Cumhuriyet Devirleri-1935), *Türkiye Tarihi* (3 cilt, Maliye Okulları İçin-1947), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (Liseler İçin-1949) gibi okullar için tarih kitapları da bulunur. Şapolyo'nun Türk efsane, destan, masal ve halk hikâyeleri üzerine de çalışmaları vardır. (*Türk Efsaneleri*-1949, vb)

İnkılâp tarihi ile ilgili yazdığı eserleri ile tanınan Enver Behnan Şapolyo, aynı zamanda tarihî roman alanındaki önemli isimlerden biridir. Şapolyo, tarihî romanlarının çoğunu 1950 yılından sonra kaleme alır. Daha öncesinde *Ayşim* (1934), *Yıldırım ve Prenses Olivera* (1944) adlı romanları bulunan Enver Behnan, bu romanlarında Osmanlı dönemini konu eder. Bunlardan başka Şapolyo'nun; *Anadolu Fatih Alparslan* (1951), *Lâle Devrinde Şair Nedim'in Aşkı* (1952), *Fatih İstanbul Kapılarında* (1953), *Kılıç Arslan* (1966) adlı tarihî romanları bulunur. Enver Behnan, "Türk Tarih Tezi" çevresinde ileri sürülen, tartışılan görüşlerin yer aldığı *Attilâ* (1934) ve *Yayla Gülü* (1955) adlı tarihî

¹³ Ali Ahmetbeyoğlu, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1995. ; Şerif Başstav, *Büyük Hun Kağanı Attilâ*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

¹⁴ *Attilâ*, Yazan: Enver Behnan (Şapolyo), Bastıran: Cumhuriyet Kitap Evi Sahibi M. Turan, Ankara 1934, 15 s.

çocuk romanları da yazar. Şapolyo, kısa hacimli *Attilâ* romanında çocuklara büyük Türk hakanı Attilâ ve seferleri hakkında bilgi verir. *Yayla Gülü* romanında da çocuklara Türk tarihini ve devrimleri öğretme, benimsetme amacı taşır.

Attilâ'nın Bizans ordusunu yendikten sonra Buda şehrine girmesiyle başlayan *Attilâ* romanının ilk satırlarında Attilâ'nın Türkler için ne ifade ettiği ve hedefleri üzerinde durulur:

“Çelik miğferli, tunç yüzlü bir süvari alayının önünde kır bir ata binmiş Attilâ ilerliyordu. Ne güzel adamdı, onu sevmiyen bir Türk yoktu. Çünkü o, Türkün adını güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar tanıtmıştı. Bu genç arslan kahramanlık ve yiğitlik dersini babası Boncuk ve amcaları Oktar, Aybars ve Ruadan almıştı. Attilâ daha küçük yaşta koç yikitlerle aynı dizide ok atmış kılıç sallamış, çetin cenkler içinde tecrübeler kazanmıştı. Attilâ, başdan başa tuna boylarını dolduran garp hun Türklerinin başına geçtiği zaman, kafasında şu fikir doğmuştu. Yer yuvarlağının üzerinde yaşayan bütün türkleri bir Bayrak altında toplamak, garbi ve şarkı Roma imparatorluğunu ele geçirmek için bütün slav ve germen kavimlerini idaresi altına almak ve Türk sınırlarını Çin ve hinde kadar uzatmaktı. Bu gün, güneşin altın ışıklarıyla miğferleri pırıl, pırıl yanan yediyüz bin kişilik Attilâ ordusu Bizanslıları Varna şehri diyarları önünde yendikten sonra zafer türkülleri söyleyerek Tuna kıyısındaki Buda Şehrine giriyordu.” (s.3)

Attilâ, sarayında muhteşem bir törenle karşılanır. Bu tören ve Attilâ'nın vakur kişiliği güzel bir şekilde anlatılır:

“Attilâ sarayının önüne yaklaştığı zaman istikbaline uzun beyaz tüller giymiş yedi kız çıkmıştı. Bunların herbirisinin uzanan tüllerini ikişer güzel kız daha tutuyordu. Bu yedişer tüllü kızlar sıra sıra yüzlerce idi. Hepsi bir ağızdan Hun türkülleri söylüyorlar, parmakları ucunda hafif hafif rakıslar yapıyorlardı. Sarayın bahçesinden fülüt ve zil sesleri genç kızların ince ve ahenkdar namelerine karışıyordu. Attilânın bakır renkli yüzünden zaferin neşesi; göğün enginliğini taşıyan mavi gözlerinde de Türk milletinin şan ve şerefi parlıyordu. Geniş omuzlu, orta boylu Attilâ kır atının üzerinde vakur ve sessiz ilerliyordu. Attilânın geçeceği yolun kenarlarında genç kızlar altun tepsiler üzerinde, altun taslarda dolu olan kızıl şarapları sundular, Attilâ hafif bir tebesümden sonra genç kızların elinden bir altun tas şarabı yuvarladı. Sarayının etrafındaki ceviz ağaçlardan yapılmış çitlerden içeri girdi. Mermer sütunlarla süslenmiş sarayın kapusunda amcası Aybars ve en çok sevdiği küçük oğlu Ernek bekliyordu. Attilâ bunları görünce gülümsedi. Ernek kollarını uzattı, Attilâ attan inerek, çocuğunu kucakladı ve öptü. Aybarsın arkasında Attilânın karıları, ipekli elbiseler giymişler duruyorlardı. Attilâ Ernek ve karılarıyla birlikte saraydan içeri girdi. Yerlere ipek halılar serilmişti. Geçtiği salonların her iki tarafında cariyeler halıların üzerine yan yatmışlardı. Bu muhteşem sarayın içinde Attilâ'nın odası pek sade idi. Duvarlarda yaylar ve oklar, bir iki kılıç ve kalkan ve bir yatak ve birer masa bulunuyordu.” (s.3-4)

Her sefer dönüşünde Attilâ'nın halk tarafından büyük bir törenle karşılanması, bu karşılama sırasında Hun kızlarının şarkılar söylemesi, o dönem okullar için hazırlanan *Tarih II* kitabında da geçmektedir.¹⁵

Bu debdebe içinde Attilâ'nın sadeliği tercih ettiği dikkat çeker. Çünkü bu muhteşem sarayda Attilâ'nın odası son derece sadedir. Burada dikkati çeken bir başka nokta da Attilâ'nın çocuğuna karşı gayet müşfik ve sevecen davranmasıdır. Yazar ilerleyen satırlarda da Attilâ'nın şaşaa ve debdebeye meraklı olmadığını aksine alçak gönüllü, sadeliği seven bir imparator olduğunu gösterir. Akşam sarayda yapılan büyük eğlencede Attilâ'nın masası yine onun sadeliğine delildir: “*Salona üçer kişilik masalar kurulmuştu. Masaların üzerinde altın ve gümüş tabaklar vardı. Yalnız Attilâ'nın masasında tabaklar ve kadehler tahtadandı. Attilâ, masasına oturdu, karşısındaki masalarda çocukları ve karıları, karşı tarafta memleket büyükleri oturuyorlardı.*” (s.5)

Attilâ, amcası Aybars ile sohbeti sırasında Bizans ordusunda sadece ücretli Avar Türklerinin iyi çarpıştıklarını anlatır: “*-Pek zayıf bir millet, eğer ordularında ücretle çalışan Avar Türkleri olmasa o millet yaşayamaz bir tek Bizanslının bize ok attığını görmedim, biz hep Avarlarla çarpıştık.*” (s.4) Yazar burada Türkleri savaşçı özellikleriyle öne çıkarmakla beraber Türklerin para mukabilinde başka ordularda görev almasına da gönderme yapar. *Tarih II* kitabında, Attilâ'nın amaçlarından birinin Türklerin para mukabilinde başka ordulara hizmet etmelerini önlemek olduğu belirtilmektedir. Attilâ amcasına ayrıca, Margüs şehrinde bir muahede yaptığını, bütün Türk askerlerinin Bizans ordularından çıkarılıp kendilerine iltihak etmelerini sağladığını anlatır. *Tarih II*'de Margüs antlaşması da aynı doğrultuda anlatılmaktadır.¹⁶

Akşam yapılan bu eğlence sırasında Attilâ'nın şairlere, sanatçılara ne kadar çok önem verdiği de görülür: “*Bir iki parça dinlendikten sonra, salonun ortasına Hun şairleri çıktılar, yazmış oldukları şiirleri okudular. Attilâ şairlere: - Çok teşekkür ederim. Askerlerimle beraber kazandığım zaferi, siz sanatkâr ruhlarınızla iyi işlemişsiniz.. Var olunuz!. Şairler boyun kesdiler.. - Teşekkür ederiz.. Attilâ; - Kahramanlar zaferi başarır, sanatkârlar ise yaşatır..*” (s.6)

Yine bu eğlencede yaşanan bir olay Attilâ'nın Tanrı hakkındaki hassasiyetini ve riyakârlığı hiç sevmediğini gösterir. Ecnebi bir şairin okuduğu şiirde, kendisini bir Tanrı'ya benzetmesine çok kızan Attilâ, o şaire güzel bir ders verir: “*Bu esnada bir ecnebi şair de bir parça okudu. Attilâ bu şiiri dinlerken kaşlarını çattı. Şair Attilâ'yı bir Tanrıya benzetiyordu. Attilâ kızdı ve şaire: - İnsan oğlu, Tanrı ile mukayese olunur mu?.. Bu şairi alınız meydanda bir ateş yakıp içine atınız.. Kapıda duran*

¹⁵ *Tarih II-Orta zamanlar* (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti), Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 28.

¹⁶ *Tarih II*, s. 25.

muhafızlar derhal şairi tuttular. Salondan dışarı çıkarırlarken Attilâ; - Yeter;.. riyakarlığım karşı bir ders vermek istedim. Şairi fazla korkutmayınız.. dedi.” (s.6)

Sarayda yapılan eğlenceden sonra amcası Aybars, Garbi Roma imparatoru Valantinyan’ın kızı Honorya’nın, Attilâ’ya bir nişan yüzüğü gönderdiğini, evlenmek istediğini haber verir. Şarkî Roma’yı itaat altına alan Attilâ, Garbî Roma’nın da kendi isteğiyle Türk bayrağı altına girmek istediğini düşünür. Çünkü Honorya ile evlenmek Roma vatanına varis olmak anlamına gelir. Ancak yine de Honorya’nın, kendisine niçin nişan yüzüğü gönderdiğini sorgulayan Attilâ, amcası Aybarsla fikir alışverişinde bulunur: “- Amca bu kızın nişan yüzüğü göndermesindeki mana nedir?-Sadece bir aşk. -Beni rüyasında mı görmüş dersin. - O rüyayı, her gece bütün Avrupalılar görüyorlar. Bu nişan yüzüğünü bu kız içten gelen bir sevgi ile mi gönderiyor, yoksa başkalarının teşvikiyle bir siyasi dostluk temin mi etmek istiyorlar? -Bu kız, senin büyük zaferlerini ve kahramanlıklarını duymuştur: bu suretle içinde kalbi bir alaka doğmuş ve sana bu teklifi bildirmiştir. Bu doğrudan doğruya bir aşkın ifadesidir.” (s.6-7)

Attilâ nişanlandıktan iki sene sonra Roma’ya bir elçi göndererek prensesin kocası olmak dolayısıyla Romanın yarısını ister. Romalılar bu teklifi reddederler ve Honorya’yı bir kaleye hapsederler. Nişanlısının haksız yere hapse atılmasından çok müteessir olan Attilâ, bir ay sonra Honorya’nın zorla birisiyle evlendirildiğini duyunca çok kızar. Buna rağmen Romalılara düşmanlığı olmadığını, daima kendilerine yardım edeceğini bildirir ama yine olumlu bir cevap alamaz. Bunun üzerine Roma’ya savaş açmaya karar veren Attilâ büyük ordusuyla Roma üzerine yürümeye başlar:

“Attilânın ordusu tarihen kaydettiği en büyük ordulardan biri idi. Bu kadar büyük bir kuvvete sahip olan Attilâ bu öcü elbette çıkaracakdı. Attilâ Avrupanın hertarafına haber saldı, Tuna kıyılarında büyük bir ordugâh kuruldu burada muhtelif milletlerin askerleriyle birlikte, Attilânın emrine yarım milyon insan girdi. Attilâ ordunun önünde olduğu halde, ikinci kânun ayında cihanda misli görülmemiş bir orduyla Macaristandan hareket etti. Avrupanın mustahkem şehirleri bu orduya kapılarını açıyor, birçok Kırallar Attilânın atı önünde diz çökerek dostluğunu bildiriyorlardı. Avrupanın garbi dehşet içinde kaldı, milyonlarca insan sabahlara kadar uyumuyor, bir kısım halkta korkularından ormanlara, dağlara kaçıyor, mağaralara saklanıyorlardı. Paris ahalisi ne yapacağını şaşırmişti, nihayet bütün şehrin kadınları kalenin kapısı önüne dizilerek türkülerle Attilâyı karşılayarak, kendilerini kurtarmayı düşünmüşlerdi.

Attilâ’nın bu yürüyüşüne karşı çareler arayan Romalılar, ordunun başına babası Hun olan Aetyüs adlı komutanı geçirirler. (s. 8-10) *Tarih II* kitabında da Aetyüs’ün, Attilâ gibi Hun Türk’ü olduğundan bahsedilmektedir.¹⁷

Düşman ordusu beklenirken Attilâ, ordusunda bulunan bir kâhini çağırarak bu harpte kimin galip geleceğini sorar. Bunun üzerine hemen fala bakan kâhin neticeyi bildirir: “Kâhin, derhal bir at kurban ettirdi. Ve kemiklerini aldı, ateşe attı; kemiğinin külüne baktı: Ve didiki. -Ey Cihanın en büyük Hakanı, bu muharebede

¹⁷ *Tarih II*, s. 26.

düşmanın kralı ölecek. Fakat bu harbin neticesi de belli olmayacaktır. -Attilâ; -Ben mağlubmu olacağım? -Hayır!.. -Ya ne olacak?.. -İki ordu yorgun olarak, harp sahnesinden çekileceklerdir.” (s.10)

Enver Behnan da Attilâ'nın fala olan merakı üzerinde durur. Ancak Peyami Safa'nın romanında, ateşe atılan ve çıkarıldıktan sonra bir müddet soğuk suda bekletilen koyun kaburgasıyla fala bakan falcı, kemiklerden birinin üstündeki çatlakları tetkik ederek Attilâ'ya gördüklerini anlatırken, bu romandaki kâhin, kurban ettirip ateşe attığı atın kemiğinin külüne bakarak sonucu bildirir. Aslında her iki romanda da Attilâ'nın fala olan inancından bahisle, eski Türk kültür tarihinde de önemli bir yeri olan “kürek kemiği falına” yer verilmiş olur.¹⁸

Faldan sonra askerlerinin yanına giden ve harp düzenine sokan Attilâ, onların manevi kuvvetlerini artırmak için bir konuşma yapar: “- *Ey Türk yeğitleri.. Dünyayı istila etmek üzere bulunduğunuz bir anda sizi harbe teşvik etmek istemem, bu gibi teşvikler korkak ve acemi ordulara yapılır. Bir kahraman için elindeki silahıyla cenk etmesi kadar, dünyada ne gibi zevk vardır. Silahınızın kuvvetini ve onlara yiğitliğimizi gösterelim. Eceli gelen rahat döşeğinde ölür. Düşmana ilk oku ben atıyorum. okumun deydiği adam topraga cansız serilmiş demektir, çünkü Attilâ harp etmektedir..”* (s.10-11)

Roma kumandanı Aetyüs savaşın dehşetinden korkarak kaçır. Yüz altmış bin yaralı ve maktul harp meydanında tepeler vücuda getirmiştir. Attilâ bu savaştan sonra Macaristan'a hareket eder: “*Attilâ altun direkli otağına çekilmiş cenge iştirâk eden hun kadınları atlar üzerinde zafer manileri söylüyorlar, ağırlıkları taşıyacak olan arabalar hazırlanıyor, boru sesleri işidiliyordu. Attilâ ordularını alarak, Macaristana muzaffer hareket etti. Bu büyük cenk bütün Avrupayı titretti.”* (s.11)

Macaristan'a dönen Attilâ'nın kalbinde prenses Honorya'nın ateşi yanar. Kendisini seven ve nişan yüzüğü gönderen prensesi hiç olmazsa bir kere görmeyi çok isteyen Attilâ, Honorya'yı bulmak ve Romalılardan intikam almak üzere ordusunu tekrar hazırlar. Neyi istediye ona muvaffak olan Attilâ, bu sefer Alp dağlarını aşarak Roma'yı baştanbaşa zapt etmeye karar verir. Ordusuyla birlikte Macaristan'dan hareket eden Attilâ yolda bir çobana rastlar. Elinde bir kılıç olan ve ayağından kanlar akan çoban, bir tarladan geçerken ayağına bu kılıcın battığını söyler. Attilâ'nın yanındaki kâhinler ise bu kılıcın sihirli olduğunu, kimin elinde olursa cihana hâkim olacağını belirtirler. Bunu duyan çoban kılıcı Attilâ'ya uzatır, o da kılıcı beline takarak yoluna devam eder. Roma hududuna yaklaştığı zaman harap bir Roma kalesinin üstünde yuva kurmuş olan bir leyleğin yuvasını değiştirdiğini gören Attilâ bunu fırsat bilerek askerlerine bir konuşma yapar: “- *Askerlerim şu leylekleri görüyorsunuz, çürümüş olan Romayı bu*

¹⁸ “Kürek Kemiği Fali” hakkında daha geniş bilgi için bkz. Erol Ülgen, “Kürek Kemiği Fali ve Ahmet Midhat Efendi'nin Gönüllü Romanındaki Yeri”, *İlmî Araştırmalar*, nr. 8, İstanbul 1999, s. 241-246.

kuşlarda beğenmiyorlar Romadan hicret ediyorlar, kuvvetli olan tarafa, bize geçiyorlar, şimdi alpelerin karlı dağlarını aşarak bu kıtada Türk bayrağını dalgalandıralım!” (s.12)

Türk orduları aşılmaz zannedilen dağları aşarlar ve Po ovasına inerler, önlerine çıkan ilk kaleyi muhasara ederler. Günlerce muhasara devam eder: *“Bütün İtalya yarımadasındaki Roma halkı dehşet içinde kaldı. Korkularından titremeğe ağlamağa başladılar. Birgün kaleden bir adam Attilâya bağırdı! -Sen kimsin! Attilâ kaleye doğru başını kaldırdı: -Ben kâinatın tokmağı, tanrının kamçısıyım?. Bu ses üzerine kale fazla muhasaraya dayanamadı. Hun orduları kaleyi zabtettiler.”* Attilâ bundan sonra Milano şehrini zapteder. Bu orduyla başa çıkamayacaklarını anlayan Romalılar Attilâ’ya bir heyet göndererek sulh isterler. Attilâ da şartlarının kabul edilmesi üzerine sulh teklifini kabul eder:

“Attilâ bundan sonra milano şehrinde zaptetti. Romalılar bu dehşetli orduya silâhla başa çıkmanın imkânı olmadığını anlıyarak kendisine papanın riyasetinde bir yalvarma heyeti göndermeyi münasip buldular ve gönderdiler. Bu heyet Attilânın karşısına çıkarak sulh istedi. Attilâ da: - Bize her sene vergi verir ve honoryayıda malı mülkiyle bana göndermeyi taahhüt ederseniz hürriyet ve istiklâlinize kavuşabilirsiniz dedi. Derhal kabul ettiler, bunu üzerine Attilâ Romada fazla kalmıyarak Macaristana döndü genç ve güzel karısı olan gudruna Attilânın halâ honorya ile meşgul olduğuna ve sulh şartlarında honoryayıda bahsetmesine müthiş canı sıkılmıştır. İhtimal Romalılar Attilâdan korkarak nişanlısı olan honoryayı Macaristana göndereceklerdi.” (s.12-13)

Honoryayı çok kıskanan Attilâ’nın eşi Gudruna, yeğeninden onu öldürmesini ister. Bir eğlence gecesinin sonunda, eşi Gudruna tarafından sarhoş bir halde yatak odasına götürülen Attilâ’nın göğsüne ucu sivri bir kılıç batırırlar. Öleceğini anlayan Attilâ, eşinin kendisini kıskançlık nedeniyle öldürmek istediğini öğrenince sitem eder: *“Attilâ inleyerek; - Ben onu Macaristana bir karı olarak değil, bir zafer armağanı olarak, büyük Türk milletine göstermek için istemiştim.. Ne yazık başka ırkın, bozuk ruhlu alçak kadını, sen bu hakikati anlayamadın.., Attilâ gözlerini kapadı. Karısı karşısında taş kalbiyle Attilâ’nın bir an önce ölümünü bekliyordu.”* (s.14)

Attilâ’nın, kendisini öldürmek isteyen eşine “başka ırkın, bozuk ruhlu alçak kadını” diye hitap etmesi “Türk Tarih Tezi”ndeki tarih anlayışıyla ilgili düşünülebilir. Burada da bir anlamda Türk milletinin üstünlüğüne dikkat çekilir. Çünkü Attilâ’nın sözlerinden, eğer eşi Türk olsaydı, kendisini öldürme gibi bir düşüncesinin asla olamayacağı anlaşılır. Dolayısıyla yazar, Türklerin yüce ruhlu bir millet olduğunu vurgulamak ister. Ölmeden önce eşinden, cenazesini büyük bir merasimle kaldırmasını ve ölüsüne hürmet etmesini isteyen Attilâ’nın son sözü, *“Büyük Türk milletine son bir selâm!”* olur.” (s. 14-15)

Enver Behnan’ın eserinde, Peyami Safa’nın *Attilâ* romanı ile Attilâ’nın kadınlara ve çocuklara karşı yumuşak, sevecen, sade kişiliği, seferleri, yaptıkları, ölüm merasimi gibi benzer noktalar üzerinde durulmakla beraber, Attilâ’nın Honorya ile ilişkisi, öldürülme sebebi ve şekli gibi bazı noktalarda da farklılıklar bulunur. Bu durumun, iki yazarın farklı kişilikleri ve hayal

dünyaları, dönemlerinin siyasî ve sosyal şartları, yararlandıkları kaynaklar, romanlarının hacmi gibi birçok etkenden kaynaklandığı düşünülebilir. Daha çok çocuklara bilgi verme amaçlı yazıldığı anlaşılan bu on beş sayfalık kısacık eserin, roman kriterlerine ne kadar uyduğu da ayrı bir tartışma konusudur.

Okullar için “Tarih” ders kitaplarının hazırlanmasından ve I. Türk Tarih Kongresi’nden sonra, 1934 yılında yazılan romanda Enver Behnan’ın, devrin tarih anlayışından etkilenmemesi beklenemezdi. Bu romanda anlatılanlar, okullar için yazılan *Tarih II* kitabında Hunlar ve Attilâ hakkında verilen bilgilerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Attilâ’nın fiziksel özellikleri, karakter yapısı, kişiliği, idealleri, yaptığı savaşlar, anlaşmalar, Avrupa’daki fetih serüveni gibi birçok konuda *Tarih II* kitabıyla paralellikler görülmektedir. Bunda, Enver Behnan’ın kendisinin de bir tarih öğretmeni olmasının etkisi önemlidir. Okullar için hazırlanan *Tarih II* kitabının III. bölümü “Avrupa’da Türk-Hun İmparatorluğu” başlığını taşır. Bu başlık altında Attilâ’nın tahta çıkışı ve idealleri, Margüs Muahedesi, Attilâ’nın seferleri, Attilâ’nın vasıfları, Hun medeniyeti ve Hunlarda askerlik sanatı gibi birçok alt başlık altında Attilâ ve icraatları anlatılır. Burada verilen bilgilerle romanda anlatılanlar büyük ölçüde benzerlik taşır.

Attilâ, cesur ve kahraman olduğu kadar Roma ve Bizans ahvaline de hakkıyla vâkıftı. Türklerin başına geçtiği zaman yapacağı işleri tamamen kararlaştırmış olan Attilâ’nın plânı şu idi: 1. Türk ordularının para mukabilinde düşmanların menfaatlerine hizmet etmelerine mâni olmak, 2. Dağınık bütün Türk kabilelerini birleştirerek kuvvetli bir Türk devleti kurmak, 3. Bu kuvvetli Türk devletine istinaden bütün İslav ve Germenleri, Bizans ve Garbî Roma’yı idaresi altına alarak Avrupa’da büyük bir imparatorluk kurduktan sonra Çin, Hint ve İran’ı da istilâ etmek. Attilâ bu şekilde bir cihanşümul imparatorluk meydana getirmek istiyordu. Roma ve Bizans’ın ve bütün Avrupa’nın fethi bu büyük gayenin bir safhası olacaktı.

Bizanslılarla Hunlar arasında Marsiyanopol (Varna’nın batısında eski bir şehir) duvarları altında yapılan savaşta Hunlar galip gelmiş, Attilâ orduları Hellepont (Çanakkale Boğazı) ve İstanbul civarından Termopile kadar geniş bir sahayı ciddî bir mukavemet görmeksizin zaptetmişlerdir. Bütün bu yerlerden Hunlar sayısız esir ve ganimetle dönmüşlerdir. Bu mağlubiyet karşısında Bizanslılar sulh istemeye mecbur olmuşlardır. Bizans sefaret heyeti, şimdiki Belgrat’ın güneyinde Margüs mevkiinde karargâh kurmuş olan Attilâ’nın yanına gitmişler ve bir antlaşma yapmışlardır. Bizans ile yapılan Margüs antlaşması Attilâ’nın parlak bir başarısıdır. Bu antlaşma ile Doğu Roma, Hunların bir tâbii derecesine inmişti. Attilâ bundan sonra Avrupa’daki çeşitli milletleri itaat altına aldı. Hunların Tuna sahillerinde görünmesi Avrupa’yı altüst etmişti. Bundan evvel de Roma İmparatoru Valentiniyen’in üçüncü

hemşiresi Honorya, Attilâ'ya bir nişan yüzüğü göndermişti. Attilâ, senelerden sonra Roma'ya elçiler göndererek prensesin kocası olmak itibarıyla Roma İmparatorluğu'nun bir parçasını istemiş fakat ret cevabı almıştır. Kurduğu garp istilâsı plâni için zaman ve vaziyeti uygun gören Attilâ, yedi yüz bin kişilik büyük bir orduyla Ren ırmağını geçerek Gol kıtasına girmiştir. Strazburg, Meç ve daha birçok şehirleri zaptederek yirmi günde Orlean önüne gelmiş, bu şehri de zaptetmiştir. O zaman, bugünkü Paris şehrinin yerinde olan Lütês'ten (Lutetia) Roma'ya kadar bütün güney ve batı Avrupa dehşet içinde kalmıştır. O sıralarda Avrupa'da Attilâ ile karşılaşabilecek bir tek kumandan vardır. Aetyüs ismini taşıyan bu kumandan da aslen Attilâ gibi Hun Türklerindedir. Attilâ orduları, bütün Po havzasını istilâ etmiş, Milân şehrinin güneyine kadar inmiştir. Batı Roma İmparatorluğu dehşet ve korku içinde kalmıştır. Hristiyanlığın merkezi olan Roma büyük bir tehlike içinde olduğundan Papa Sen-Leon'un riyasetinde Roma'nın istilâ edilmemesini istirham için Attilâ nezdine sefaret heyeti gönderilmiş, Attilâ da Roma'ya girmeksizin çekilmiştir.

Bütün bu işleri yapan Attilâ orta boylu, geniş göğüslü, esmer, heybetli ve cesur bir Türk'tür. Düşmanların çekindiği, korktuğu Attilâ kendi milletine karşı çok alçak gönüllüdür. Debdebe, gösteriş ve servete karşı kayıtsız olan Attilâ, muhteşem saraylar içinde çok sade ve mütevazı bir hayat geçirmiştir. Mağlup milletler tarafından “Allahın Kamçısı” diye anılan Attilâ, Almanların millî destanları olan *Nibelungen de Etzel* ve İskandinav efsanelerinden manzum *Atla-Mal* ve *Atla-Kida*'da “Atlı” diye yadolunan kahramandır.

Hunların şiddetli hücumlarının acı hatıralarını unutamayan Avrupa müverrihleri, onları asırlarca medeniyetsiz ve barbar olarak tasvir ve tavsif etmişlerdir. Halbuki Hunların kendilerine mahsus irfan, sanat ve medeniyetleri vardır. Hunlar çoğunlukla ahşap evlerde otururlardı. Attilâ'nın muazzam sarayı da ahşaptı. Bu sarayın süslü sütunları Hun Devleti'ne gelen elçi heyetlerinin dikkatini çekmiş ve kaydedilmiştir. Attilâ, sarayının yanında taşlarını başka yerden getirterek güzel bir hamam yaptırmıştır. Hun kadınları örgü ve nakış işlerinde mahirdirler. Bizans elçilerinden müverrih Priskos, Attilâ'nın zevcesi Kraliçe Kerka'nın huzuruna girdiği zaman, onun etrafındaki kadınları, elbiseleri süslemekte kullanılan nakışlar işlemekle meşgul görmüştür. Hunlar, iskemlelere oturarak masa başında yemek yerler, ileri gelen aileler gümüş sofrta takımları kullanırlardı. Hunlar, bal şerbeti, şarap ve kıymız içerlerdi. Hunlarda edebiyat ilerlemişti. Hun hükümdarları, bilhassa Attilâ, her seferden dönüşte halk tarafında karşılanırken halkın önünde Hun kızları, Hun sanatkârlarının yazıp besteledikleri şiirleri terennüm ederlerdi. Harp ve zafer şarkıları pek çok ve pek güzeldi. Tiyatro edebiyatı da oldukça ileri idi. Orta oyunları tarzında temsil

edilen sanat eserleri ve sahne sanatkârları vardı. Hunlarda ordu teşkilâtı da son derece muntazamdı.¹⁹

Afet İnan da I. Türk Tarih Kongresi'nde verdiği "Orta Kurun Tarihine Umumî Bir Bakış" başlıklı konferansta, Hun medeniyeti ve Attilâ'nın seferlerinden bahsetmiştir. Afet İnan, Hunların medenî bir millet olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, Şalon'da verilen meydan muharebesi üzerinde duran İnan, eğer Attilâ bu savaşı kesin olarak zaferle sonuçlandırsaydı Türklerin ve Avrupa'nın durumunun bugün bambaşka olacağına dikkat çekmiştir.

Hun İmparatorluğu'nun kuvveti bilhassa Attilâ zamanında çok yükseldi. Şarkî Roma İmparatorluk arazisinde Trakya, Makedonya, Tesalya, Termopile kadar her yer ve bütün Balkanlar istilâ olundu. Şarkî Roma İmparatorluğu, hazinesini yıkacak mahiyette haraca bağlandı. Attilâ, bundan sonra Roma Garp İmparatorluğu'na döndü. Bu tarihlerde garbın vaziyeti çok karışıktı, iktidarsız bir imparator III. Valantinien hüküm sürüyordu. Gol dahilinde Attilâ, ordularıyla Luvar nehrine kadar gitti. Şalon'da verilen meydan muharebesi kat'i neticeye bağlanamadı. Bu meydan muharebesinin tarihte önemi çok büyüktür. Denilebilir ki Attilâ, bu meydan muharebesini kat'i zaferle neticelendirseydi, bütün Avrupa'yı bir idare altında birleştirmek ihtimalini elde etmiş olacaktı. Bu takdirde, Avrupa'nın umumî manzarası, bugün görüldüğünden başka bir şekilde olabilirdi. Tarihte Şalon meydan muharebesine benzer iki muharebe daha vardır; biri Puvatye meydan muharebesi (732), diğeri de ikinci Viyana kuşatması (1683). Puvatye'de Abdurrahman, Viyana'da Kara Mustafa Paşa, kat'i netice kazanabilselerdi, aynı şekilde Avrupa'nın bugünkü durumu ve çehresi elbette başka türlü olacaktı. Attilâ'nın bir sene sonra İtalya'ya yaptığı istilâ hareketinde, karşısına hiçbir kuvvet çıkamadı. Muzaffer Attilâ, Papa Leon'a sulh şartlarını dikte etti. Maddeleri bilinmeyen fakat şüphesiz Hunlara yeni gelişme şartları temin eden bu antlaşmadan Attilâ'nın ölümü sebebiyle istifade edilemedi.²⁰

Enver Behnan Şapolyo'nun çocuklara yönelik yazdığı bu kısa hacimli *Attilâ* romanı, okullar için hazırlanan "Tarih" ders kitaplarında ve I. Tarih Kongresi'ndeki konferanslarda Attilâ hakkında anlatılanlarla dolayısıyla "Türk Tarih Tezi" ile paralellik göstermektedir.

S. Behzat (Budak), *Attilâ'nın Düşünü*²¹ piyesinde, Attilâ'nın: "Sağ ve sol taraftaki on iki krallığı kendime bağlayıp oralardan akınların gelmesini

¹⁹ *Tarih II Orta Zamanlar*, s. 23-28.

²⁰ Afet İnan, "Orta Kurun Tarihine Umumî Bir Bakış", *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara 1932, s. 411-412, 427.

²¹ S. Behzat (Budak), *Attilâ'nın Düşünü*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1934.

engelleyip büyük akına çıktığım gün Attilâ'nın düğünü olacaktır.” sözünü eserine başlık olarak seçer.

Attilâ büyük sefere çıkmak üzere hazırlıklarını tamamlamıştır. Kendisine rehin bırakılan Burguntlar kralının kızı İldiko'ya âşık olan Attilâ, onunla evlenmek ister ancak İldiko, küçükken Vizigotlar kralının oğlu Valter ile nişanlanmıştır. Attilâ'nın sarayında Valter'e rastlayan İldiko, onunla kaçır ama yakalanırlar, Valter de ölür. İldiko'yu affeden Attilâ, onun tarafından sevilmiş olmasına rağmen kardeşlerinin ve babasının intikamı için öldürülür. Büyük orduların yenemediği Attilâ'yı küçük bir kıza duyduğu aşk mağlup etmiştir.

Büyük bir sefere çıkacak olan Attilâ beylerini çağırır, onlara şöyle seslenir:

.....

Bir ucumuz Asya'da, anayurtta kalacak,

Bir ucumuz dağlardan göklerden hız alacak

Türkoğlunun içinde sağlam bir öz bulunur;

Türkoğlunun dilinde yalnız bir söz bulunur:

Ben Türküm, bütün cihan benim yurdum olmalı,

Türküm bütün tarihim zaferlerle dolmalı (s. 10)

Piyeste, bütün Avrupa'yı dize getiren changir Türk hakanı Attilâ'nın, büyük ülkeler fetheden bir komutan ve son derece duygulu, hassas bir insan olduğu anlatılmak istenir.

Behçet Kemal Çağlar'ın *Attilâ*²² piyesinde; kendisine suikast hazırlığını fark eden Attilâ'nın Bizans kapılarına dayanması ve Papa Leon'un af dileyerek onu savaştan vazgeçirmesi anlatılır. Yazar, tarihin özellikle Avrupa'nın bu olayı unutmamasını ister. Avrupa'da elini kolunu sallayarak gezen ve ayağının altına yetmiş şehir serilmiş olan Attilâ, Avrupalıların efendisidir. (s.8)

Ağabeyi Bizans imparatoru tarafından asil birisi ile evlendirilmek istenen Honorya için bu mutlaka Türk olmalıdır çünkü Honorya'ya göre asil olmak, Türk olmakla müsavidir. Honorya'nın ağzından Türkler, medeniyetin temsili ve teminatı olarak gösterilirler. (s.21-23)

Bizans'ın kapısına gelen Attilâ'yı durdurmak ve af dilemek için Papa gönderilir. Bu sefer de affettiğini söylediğinde, bu affi hiç unutmayacaklarını ifade eden papaya Attilâ şöyle seslenir:

“Bunu unutursanız bırakmam yanınıza..

²² Behçet Kemal Çağlar, *Attilâ*, Ulus Basımevi, Ankara1935.

*Biliyorum nankörlük işlemiş kanınıza:
 Bir gün dediniz mi ki, "Kalırdı vahşi, kısır
 Sümerler olmasaydı Roma, Yunan ve Mısır!"
 Eserlerini devam ettirmeseydi eğer
 Alçaktı babasını hiç anmayan bu piçler!
 Hep o bir tek güneşten alınızın aklı.*

...

Tanrılığı hak etmiş ırka barbar demeyin!

..

Avrupa bir gün yine, önünde eğilecek.

...

*"Baş eğecekse bir gün Avrupa'nız Asya'ya
 Bu yine bir Türk için, Türkler için olacak!
 İstilâ hırsı değil; istiklâl din olacak..." (s. 31)*

Piyeste; Türkler, Sümerlerden başlayarak dünya medeniyetinin tek sahibidirler ancak Avrupalılar, bunu bir defa olsun hatırlamadıkları gibi medeniyetin tek sahibi kendileri olduğu yalanını da uydurmuşlardır ve barbarlar aslında Türkler değil, Avrupalılardır görüşleri işlenir. Attilâ'nın Bizans'ı affederek geri dönmesi, Türklerin istilâ hırsı olmadığına delil olarak gösterilir. Türklerin ana vatanının Asya, Asya'nın en soylu ırkının da Türkler olduğuna ve Attilâ'nın torunu olan Türklerin barbar olamayacağına vurgu yapılır.

M. Kemal Ergenekon'un *Attilâ*²³ piyesinde; Türklerin fırtına gibi Avrupa'ya gelişleri, Attilâ'nın büyük Türk birliğini kurmak için Asya'ya yaptığı büyük sefer sonunda amacına ulaşması, bir sefer dönüşünde Burguntlar kralının kızı İldiko'nun ona aşkı sunması ile gelişen olaylar ve düğün gecesi Attilâ'nın ölümü işlenir. Avrupalıların, tılsımlı bir kılıç taşıdığı için asla yenilmez olduğuna inandığı Attilâ'dan çok korktukları, ondan ancak bir suikast ile kurtulabileceklerine inandıkları üzerinde de durulur. Şalon seferi dönüşünde aşkı sunan İldiko ile evlendikleri gece Attilâ ölür.

Piyes, Attilâ'nın Avrupa'ya gelişinin tasviri ile başlar. Dışarıda korkunç bir tufan vardır. Akıncı Türk ordusu Avrupa'da bir kale önüne geldiğinde, bir akıncı ile kale muhafızı arasında geçen konuşmada akıncı, kale muhafızına vatanlarının dünya, sayılarının gökteki yıldızlar kadar çok, bir uçlarının Çin'de, Hint'te iken bir uçlarının Avrupa'da olduğunu söyler. Küçük Avrupa, onların

²³ M. Kemal Ergenekon, *Attilâ*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1936.

avuçlarını bile dolduramayacaktır. Türkler zulme ve esarete meydan okumaktadırlar. Bunu da sahip oldukları medenî cesaretleriyle yaparlar. (s. 8-10) Türklerin büyük devletler kurmuş, medenî vasıflara haiz bir ırk olduğuna vurgu yapılır.

Piyeste Attilâ'nın şahsında Türk'ün kahraman, korkusuz, yenilmez olduğu gösterilmek istenir. Avrupa'da hiçbir gücün baş edemediği Attilâ'nın iyi bir yönetici, iyi bir siyasetçi, iyi bir asker olduğu gibi aynı zamanda kadın ruhundan anlayan, hassas, duygulu bir insan olduğu üzerinde durulur.

Aptullah Ziya Kozanoğlu'nun *Atlı Han*²⁴ adlı romanı Attilâ döneminden bahseder. Yazar, romanın başında “Atlı Han” hakkında bilgi vererek romanını yazma sebebini açıklar: “*Atlı Han: Tarihlerimizde Attilâ diye anılan büyük Türk Koyunlu devleti Hakanı. Eski Macar yazıcılarından Thwroc, Koyunluların Attilâ'ya kendi dilleriyle “Ethele” namını verdiklerini söyler. İsveç-Norveçlilerin ve Almanların destanlarında “Atlı” diye geçer. Macarca “Atzel” demirci demektir. Biz Attilâ adından çok Atlı Han'ı doğru gördük. Kitabımız, Atlı Han adının doğrusunu bulmak için değil, Türkün Avrupada'ki destanlarından birini daha yaşatmak için yazılmıştır.*” (s.4)

Yazarın “Atlı Han” (Attilâ) ile ilgili söyledikleri ile *Tarih II* kitabında Attilâ için söylenenler örtüşmektedir: “*Mağlup milletler tarafından <<Allahın kamçısı>> diye anılan Attilâ, Alamanların milli destanları olan Nibelungen de Etzel ve İskandinav efsanelerinden manzum Atla-Mal ve Atla-Kida'da <<Atlı>> diye yadolanun kahramandır.*”²⁵

Attilâ'yı “büyük Türk Koyunlu Devleti Hakanı” olarak vasıflandıran Aptullah Ziya, romanını “Türk'ün Avrupa'daki destanlarından birini daha yaşatmak” için yazdığını ifade eder. Macera ağırlıklı romanda olaylar Olcayto, Argon ve Balamir adlı kahramanlar etrafında gelişir. Tarihî olaylara ve Attilâ'ya bu şahısların onunla münasebetleriyle ilgili olarak veya yazarın bazı değerlendirmeleriyle yer verilir. Yazar, romanın başında romanın kahramanlarından Argon'la Olcayto'yu tanıtırken, Roma İmparatorluğu ve Attilâ hakkında bilgi verir:

“*Olcayto 441 yılında tam yirmi yaşına girmiştir. Bu çağda Günbatısı Roması'nda imparator Valantiyen, Gündoğusu Roması'nda da genç Teodos imparatorluk tacını taşıyor. Her iki imparator da Atlı Han diye tanılan, Tanrı'nın yardımıyla Türk Koyunluların, Medyalıların, Godların, Danovalıların, Agaçlıların, Sarkatların, Hunların, Kepitlerin, Satagarların, Semanderlerin, Serkirlerin, Rujların başbuğ ve tanjusu Attilâ'ya baş adı altında vergi vermektedirler. Her iki Romalı imparator da bayrağında Sungur (Attilâ'nın bayrağında ve*

²⁴ Aptullah Ziya (Kozanoğlu), *Atlı Han*, İstanbul 1942, 186 s. (İncelenen Baskı: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, 208 s.)

²⁵ *Tarih II*, s. 27.

tolgasında resmi bulunan büyük bir kuş taşıyan bu yüce Türk hakanının buyruklarına körü körüne boyun eğerler.” (s.5-6)

Viminyak’da bir meyhanede Romalılarla kavgaya tutuşan Balamir, kendisine Roma imparatoru Valantiyen’in ülkesinde olduğunu hatırlatan Romalılara verdiği cevapta Roma imparatorunu küçümser: “- *Senin Roma imparatoru dediğin de kim oluyor? Biz Tanrı’nın yardımıyla bütün Türklerin başbuğu Attilâ’nın baş tarhanı Suptar’ın oğluyuz. Roma imparatoru Valantiyen bize baş verir, kölemizdir.” (s.14)*

Viminyak’ta meyhanede kuşatılan arkadaşlarını kurtarmak üzere Attilâ’dan yardım istemeye giden Olcayto, yolda düştüğü bir tuzak sonucu yaralanır. Ancak ona yardım eden Alangoya, Olcayto’nun yerine kendisinin gidebileceğini söyler. Bunun üzerine Attilâ’ya bir not yazan Olcayto, durumu anlatır ve yardım ister: “*Tanrı yardımıyla Türk Koyunluların ve bütün acundaki avulların başbuğu, yoksulların kurtarıcısı Türk Tanjusu Atlı Han’a! Yüce Hakan! Senin sancağının altında vuruşan oğullarından birçoğu şimdi köpek Romalıların eline düşmek üzeredir. Bir sürü Romalı Viminyak panayırında onları sardı. Kardeşlerim arslanlar gibi dövüşerek senin gelip kendilerini kurtarmanı bekliyorlar. Tez yardımlarına koşmak senin ululuğuna bağlıdır.” (s.32)*

Attilâ, Viminyak’ta tutuklanan Türkler öldürülmeden önce yetişir. Attilâ’nın şehre yaklaşması bütün Romalıları korkutur: “- *Attilâ geliyor! - Atlı Han geliyor! - Ey Romalılar! Allah’ın günahkâr kulları, evlerinize kapanıp Tanrı’ya yalvarınız ki canınızı, malınızı korusun! Çünkü Hunların başbuğu Attilâ’nın ordusu şarınızın eteklerinde gözüktü. Atlarının ayakları, kalenizin kayalarını titretiyor!” (s.46)*

Viminyak’a yaklaşan Attilâ, elçi ile mektup göndererek Romalıların elinde bulunan Türklerin kılına bile dokunulmamasını emreder:

“Viminyak şarı başbuğluğuna! Size bu emrimle birlikte elçinin bir kılına bile dokunmayacağınızdan kuşkulanmam! Ben biraz sonra şarınıza gireceğim. Sizin panayır yerinde yakaladığımız öz oğullarımdan birisinin, burnu bile kanamayacaktır. Yoksa bütün Koyunluların, Medyahların, Gotların, Akacıların, Kepitlerin, Sülenlerin, Herüllerin Tanjusı ve Hakanınız Roma İmparatorundan vergi almakta olan ben; büyük olan Tanrı’nın adı için ant içerim ki, şarınızda taş üstünde taş bırakmaz, hepimizi kılıçtan geçiririm; yolda tutsak aldığım bütün Romalıları da öldürürüm. Adamlarıma iyi bakıp gönüllerini hoş ediniz. İşte bu kadar. Tanrı yardımıyla bütün acunun ıssı Atlı Han...” (s.49)

Yazar, Attilâ’nın Viminyak’a girişini ve Attilâ’yı şöyle tasvir eder: “*Bu sırada Attilâ’nın adından bile tirtir titreyen şarın kapıları açılıyor, büyük hakan ordusuyla şara giriyordu. Pencerelerden, damlardan şarkılar ve alkışla onu karşılayanlar başına çiçekler serpiyorlardı. Arkasından iki borucu durmadan cenk havaları çalıyorlardı. Attilâ kısa gövdeli, geniş göğüslü, esmer tenli, başı büyük, gözleri çukur, saçları kır, bıyıkları seyrekli. Basık boynu, korkunç bir durumu vardı.” (s.51)*

Yazarın verdiği dipnottan, Attilâ’nın fiziksel özelliklerini tarihçi Jordanis’ten aldığı anlaşılır. *Tarih II* kitabında da Attilâ’nın özellikleri; “*Attilâ orta boylu, geniş göğüslü, esmer, heybeli ve cesur bir Türk’tü. Ecnebilere karşı müteazzım olan*

Attilâ kendi milletlerine karşı pek mütevazıydı, debdebe ve servete karşı da kayıtsızdı.” şeklinde anlatılır.²⁶

Attilâ, Argon ile Olcayto’yu elçi olarak Roma imparatoru Teodos’un oturduğu Konstantinopolis şehrine göndermeye karar verir. Bunun üzerine Olcayto, Argon ve Balamir doğudaki Roma’nın başşehri olan Bizans’a doğru yola çıkarlar. Daha önce önlerinden giden bir savcı, Attilâ’nın üç elçi gönderdiğini söylediğinden her şehirden başları yukarıda geçerler ve saygı görürler. (s.101-103) Konstantinopolis’i gezerken, imparator Teodos’un zaferleri için diktiği anıtı, zafer takını gören Balamir, kendi hakanlarının da her kazandığı zafer için zafer takı dikmeye kalksardı yeryüzü zafer taklarından ormana benzerdi diye düşünür. İmparatorun katına çıkan üç arkadaş vazifelerini ve haşmetli hakanları Attilâ’dan aldıkları buyrukları olduğu gibi söylerler. Fakat bu bir barış sözünden çok bir buyruğu andırır. Elçilerin bu tok sözleri, rahat tavırları karşısında imparator Teodos kızar ancak yine de onlara tatlı dille karşılık verir. İmparator cevap vermek için biraz zaman ister. (s.111)

Attilâ, isteklerinin Teodos tarafından yerine getirilmemesi üzerine savaş kararı verir ve Mesya’daki Retye kalesini yıktıktan sonra Panyon’daki Sirmik şehrini ele geçirir: “- *Yaşa Tanju ... - Yaşa Atlı Han!.. - Yaşasın Hakanımız!.. Yaşasın Sungur’un sahibi, var ol! Sesleri, Tanrı yardımıyla Türk Koyunluların, Kepitlerin, Süevlerin, Hunların, Sarmanların, Sekirlerin, Semanderlerin, Stagurların, Rujların başbuğ ve yabgosu Attilâ’nın ordusundan çıkıyordu.*” (s.154)

Yeşil şatonun şövalyesinin saldırmak istediği köye Attilâ’nın sancağını diken Argon, şövalyenin istediği köylü iki genci de vermez ve bu durumu Attilâ’nın duyması halinde kalesini başına yıkacağını söyler: “*Şövalye dudaklarını ısrıdı. O çağlarda koca Roma ülkesini bile titreten Attilâ’nın sancağını küçük görmek, bile bile ölümün kucacağına atılmaktı. Kılıcıyla bayrağı selâmladı, geriye döndü.*” (s.179)

Romanın sonunda Attilâ’nın Avrupa’daki akınından bahsedilir. Attilâ, hayatının son günlerinde Batı Roma İmparatorluğuna çullanmak ve onlara da gücünü göstermek istemişti. Bunun için elinde çok güzel bir fırsat vardı. Batı Roma İmparatoru bulunan Valantiyen’in kızkardeşi Honorya Attilâ’ya henüz genç bir bahadırken bir sevgi hatırası olarak yüzüğünü göndermişti. Şimdi Hakan bunu Batı Roma İmparatoru Valantiyen’e hatırlatarak kızkardeşini kendisine göndermesini ve çeyiz olarak da Roma ülkesinin yarısının verilmesini bildirmişti. İmparator cevabında büyük Hakan’ın buyruklarını başıyla beraber saydığını, fakat kızkardeşinin artık evlenmiş olduğunu bildirerek ellerinde olmayan bu işten dolayı aflarını dilemişti. Attilâ ordusu Gotlarla birçok savaşlar yaptı. Hep üstün geldi. Günlerden sonra Attilâ Roma’ya aktı. Milano, Padova şarları Attilâ’nın eline geçmişti. Büyük Atlas denizinden ta Hint denizine kadar

²⁶ Tarih II, s. 27.

uzayan ülkesi, ucu bucağı görünmeyen zırhlı ordularıyla, o güne kadar insanlık tarihinin en büyük imparatorluğu Roma çöküyor, tarihten siliniyordu.

Attilâ'nın Roma imparatoruna gönderdiği elçi şu sözleri söyler: - Teodosyus ünlü ve saygıdeğer bir babanın oğludur. Hakan'ım Attilâ da soylu bir ulusun çocuğudur. Ancak Teodosyus babasının adını taşıyacak bir oğul olmamıştır. Hakan'ım Attilâ ise babasından kendine kalanları çoğalttı, ulusunun adını yükseltti. Açları doyurdu, yoksulları kayırdı. Bu durumda Tanrılar öyle ister ki Teodosyus şu veya bu olayların etkisiyle kendisinden daha yükseklere çıkan o kişiye saygı gösterebilir ve sahibine karşı kallesiz bir köle gibi ihanet etmekten vaz geçsin! Roma imparatoru bu ağır sözlerin, bu kendisini alçaltan öğüdün karşısında baş eğdi. Attilâ'dan kendisini affetmesini diledi ve ayrıca da canını bağışlaması için yüklüce bir kurtuluş akçesi, bugünkü deyimle "fidye-i necat" gönderdi. Attilâ'nın ordusu bunun üzerine Roma kapılarında durmuş ve geriye dönmüştü. Tarih bunu şaşkınlık içinde yazar. O çelik yıldırımların sağnağı, o büyük kasırğa, o lav akınına benzeyen yürüyüş nasıl ve niçin durmuştu? Papa, Attilâ'nın Roma'ya girmemesini dilemiş, yalvarmış, yakarmıştı. Attilâ da imparatorun alacağını almış, yeniden haraca bağlayarak geri dönmüştü. Bu suretle büyük Attilâ, Roma şarının kapısına saldıran atının dizginlerini kasmış ve durdurmuştu. Roma da ta o zaman yeryüzünden silinmekten kurtulmuştu. Bu işi yüzyıllarca sonra Gündoğusu Roması krallık kapılarında atının dizginlerini kasmak istemeyen genç Hakan Fatih Mehmet başaracaktı. (s.204-206)

Attilâ'nın Avrupa üzerine yürüyüşünü anlatan yazar, papanın yalvarmaları sonucu Attilâ'nın Roma kapısından döndüğünü, bu sayede daha o zaman Roma'nın yeryüzünden silinmekten kurtulduğuna dikkat çeker. Yazar, Attilâ'nın yarım bıraktığı yerden Fatih Sultan Mehmet'in devam ettiğini de ekler.

Attilâ, Tuna nehrinin köpürerek akan yabancı kıyılarında Niş şehri civarında, İldiko adında genç bir kızla evlendiği gece ölür. Ölmeden önce Olcayto, Balamir, Argon gibi başbuğlarını çağırarak Attilâ, yerine oğlunun geçmesini, ona da kendisine olduğu boyun eğilmesini, onun da sayılmasını vasiyet eder.

Romanda, çeşitli vesilelerle Attilâ'nın özelliklerinden bahsedilir. Argon'un, uzaklara gitmek için Attilâ'dan izin istemesi vesilesiyle, Attilâ'nın en küçük askerle bile baba oğul gibi konuştuğu, dertlerini dinlediği, onların hiçbir vakit haksızlığa uğramalarını istemediği geçer. (s.100) Yazara göre Attilâ hem büyük bir komutan hem de büyük bir insandır. Onun büyük bir komutan olmasında askerleriyle kurduğu ilişkinin de önemi büyüktür. Askerlerin bütün dertleriyle ilgilenen Attilâ aynı zamanda adil bir komutandır.

Kendisine ihanet eden Konstans, Attilâ'nın önüne getirildiğinde affedilmesi için yalvarır. Yazar burada Attilâ'nın affediciliğine değinir: “*Attilâ birçok düşman tarihlerinin bile yazdığı gibi, gerçekten acıyan bir egemendi. Ancak kendi çocuklarından birisinin kendisini aldatmasını, verilen hazineyi saklamasını, birçok günahsız insanın canına kıydırmasını bir türlü hoş göremiyordu.*” (s.165)

Bazı Avrupalıların söylediklerinin tersine Attilâ'nın barbar değil aksine acıyan bir egemen olduğunu vurgulayan yazar, birçok düşman tarihlerinin bile bunu yazdığını belirtir. Yazar, bununla birlikte Attilâ'nın; kendisini aldatanları, günahsız yere cana kıyanları hoş görmediğini de ekler.

Attilâ, Roma İmparatoru tarafından gönderilen elçiler Virjil ile Maksimin'in kendisini öldürmek için geldiklerini öğrendiğinde ceza vermez aksine onları affeder. Attilâ, bir Türk hakanının kendisini öldürmek için de gelmiş olsalar konuklarına el kaldırmak küçüklüğüne düşmeyeceğini belirtir ve elçilere yiyecek verilmesini emreder:

“- Kendilerine balık, ekme ve yiyecek veriniz. Geldikleri gibi gitsinler ve imparatorlarına selâm söylesinler. Bir daha temiz yürekli ve daha becerikli elçiler göndersin. Argon, Balamir, bütün başbuğlar şaşmışlardı. Hakan'ın gösterdiği büyüklük, o asırdaki düşüncelere uymuyordu. O yüzyılın imparatorları yalnız ufak bir eğlenceleri için bile insanların, hatta kardeşlerinin kanına girerlerken onun böyle kendisini öldürmek için ayağına kadar gelenleri affedivermesi, düşünülmesi bile akla durgunluk verecek bir büyüklüktü.” (s.192)

Attilâ, öç almanın hayvanların bile yapabileceği kolay bir iş olduğunu, fakat affetmenin çok güç ancak tanrıların başaracağı bir iş olduğunu ifade eder. Yazar, burada kolay olan ceza vermek ya da öldürmek yerine Attilâ'nın daha zor olan “affetmeyi” seçtiğine dikkat çeker. Attilâ, kendisini öldürmeye gelenleri affedebilecek kadar büyük bir erdem sahibidir. Bu, Attilâ'yı barbar, vahşi olarak göstermek isteyenlere bir cevap olarak düşünülebilir.

Aptullah Ziya Kozanoğlu, *Atlı Han* romanında Türklerin tarihleriyle gurur duymaları, övünmeleri gerektiğini göstermek ister. Avrupalıların haksız bir şekilde Attilâ için dile getirdikleri “barbar” gibi yakıştırmaları çürütmeye çalışan Kozanoğlu, iftiraların aksine Attilâ'nın merhametli ve insancıl olduğunu vurgular. Attilâ'nın insanî yönü için bazı Avrupalı tarihçileri referans olarak veren Kozanoğlu, birçok Avrupalı tarihçinin de yazdığı gibi “Attilâ'nın acıyan bir egemen” olduğunun altını çizer.

Tarihin eski devirlerinden bahseden romanlardan biri de Kadircan Kafılı'nın *Yağız Atlı*²⁷ romanıdır. Daha çok tarihî hikâyeler (*Kösem Sultan*, 1943; *Turhan Sultan*, 1944) yazan Kadircan Kafılı'nın *Korsan Yuvası* (1946) ve *Diri Gömülenler* (1947) adlı romanları da bulunur. Kadircan Kafılı'nın *Karagöz*,

²⁷ Kadircan Kafılı, *Yağız Atlı*, Yeni Mecmua Neşriyatı, İstanbul 1943, 96 s.

Anadolu, Haber, Vakit, Son Posta ve *Cumhuriyet* gibi gazete ve dergilerde birçok tarihî tefrikası yer alır.

Kadircan Kafıl'nın eski Türk tarihini konu ettiği *Yağız Atlı* romanı, “Türk Tarih Tezi” çevresinde ileri sürülen, tartışılan görüşlerin yer aldığı romanlardan biridir. Romanın sonunda, Atatürk'ün yazdığını “Tarih”ten etkilendiğini bizzat kendisi ifade eder. Attilâ öncesi döneme gidilen romanda, Batı Hunlarının kurucusu Balamır ele alınır. Kafıl; Attilâ'nın, Türk olan Balamır'ın soyundan geldiğini vurgulamak ister.

Yağız Atlı romanı, “Üçyüz yetmiş üç yılı mayısının son günleriydi.” sözleriyle başlar. Attilâ öncesi tarihî dönemin işlendiği roman, Türk prensi Balamır ile Hun prensesi Termiz'in evlilikle sonuçlanan maceralarını konu alır. Romanın sonunda yazarın verdiği bilgi, “Türk Tarih Tezi”nden, bu doğrultuda yazılan “Tarih” kitaplarından etkilendiğini göstermesi açısından önemlidir:

“Bundan sonrasını <Atatürk>ün yazdığını <<Tarih>> kısaca şöyle yazar: <<Batı Hun devletini kuran Hun'lar, Başbuğları Balamır'ın idaresinde, Milâdî dördüncü asrın sonlarına doğru (375) Don ırmağını geçerek bugün cenübî Rusya denilen ülkeye girdiler. Özü (Dinyeper), Turla (Dinyester) ve Prut ırmaklarını aşarak Tuna ırmağının ortalarına kadar uzanan geniş ülkedeki bütün soyları itaat altına aldılar.>> Doğu ve Batı Roma'larını titreten, Avrupanın altını üstüne getiren ve <<Tanrının kırbacı>> diye ün salan Attilâ bu soydandır.” (s.96)

Yazarın atıfta bulunduğu ve alıntı yaptığı *Tarih II* kitabının “Avrupa'da Türk-Hun İmparatorluğu” başlıklı üçüncü bölümünde, Attilâ öncesi dönem anlatılır. Yazar, romanın sonunda, bu bölümün bir kısmını olduğu gibi alıntılamaştır. “... Hunlar Tuna havzasına yerleştikten sonra reisleri Muncuk (Boncuk)un iki oğlu olmuştur: Attilâ ve Bleda (Buda). Attilâ 395'te doğmuştu. Muncuk ölünce çocukları küçük olduğu için yerine kardeşleri Oktar, Rua ve Aybars geçtiler.”²⁸

Kitabın bundan sonraki bölümünde Attilâ ve sonrası anlatılır. Yazar da romanın en sonunda; “Doğu ve Batı Roma'larını titreten, Avrupanın altını üstüne getiren ve “Tanrının kırbacı” diye ün salan Attilâ'nın bu soydan (Balamır'ın soyundan) olduğunu vurgular. Romanda dikkat çekilen tarihî olgu, Balamır-Termiz evliliğinin Türk-Hun birlikteliğini sağlamasıdır. Bu evlilikten sonra Batı Hun Devleti kurulmuş ve başbuğ Balamır idaresindeki Hunlar, Tuna nehrinin ortalarına kadar geniş bir coğrafyada Türk hâkimiyetini kurmuşlardır. Attilâ bu soydan gelmiştir.

Attilâ öncesi Türk tarihini anlatan *Yağız Atlı* romanında, yaptığı akınlarla Avrupa'da kavimler göçünün yaşanmasına sebep olan Türk başbuğu Balamır konu edilir. Fakat romanda, onun Avrupa'ya yaptığı akınlar değil, Türk-Hun birlikteliğinin sağlanmasına vesile olan aşk macerası anlatılır. Balamır, Hun Hakanı Gulçur Han'ın kızı Termiz'le evlenerek Türk-Hun birlikteliğini sağlar.

²⁸ *Tarih II*, s. 23-24.

Attilâ'nın bu soydan geldiğine dikkat çeken yazar, bunu Atatürk'ün yazdırdığı tarih kitabından alıntı yaparak da delillendirir.

Attilâ'nın şahsında Türklüğün yüceltildiği N. Tanseli'nin *Attilâ*²⁹ piyesinde, insanlığı Türk ırkının dünyaya öğrettiği, gittiği her yere medeniyet götürdüğü, “barbar” denilen Attilâ'nın aman dileyen düşmana karşı son derecede merhametli olduğu işlenir. Avrupalıların temsilcisi olan Romalılar ile Türkler karşılaştırıldığında, Romalıların menfaatçi, nankör, güçsüz ama fırsat geçirirlerse her kötülüğü yapabilecek karakterde kişiler olduğunun gösterilmek istendiği piyeste, Türk'ün yüce vasıfları üzerinde durularak Türklerin barbar olmadığı, asıl barbarın batılılar olduğu anlatılmak istenir. Bu piyesin de Marcel Brion'un *Attilâ* romanından faydalanılarak yazıldığı görülür.³⁰

Netice olarak; erken Cumhuriyet döneminde “Attilâ” ile ilgili yazılan roman ve piyeslerde Attilâ'yı ele alış, işleyiş açısından birçok benzerliklerin bulunduğu söylenebilir. Bunda; yararlanılan kaynakların ortak olması, devrin şartları (siyasî, sosyal, edebî), yazarların birbirlerinden etkilenmeleri gibi birçok faktörün etkili olduğu değerlendirilebilir.

Sonuç:

Vaktiyle bütün Avrupa'yı dize getiren Attilâ, 1930'lu yıllardan itibaren birçok roman ve piyese konu olmuş tarihî bir şahsiyettir. Kadınlara karşı ince, hassas, kadınları seven, anlayan, medenî bir *Attilâ* figürü ortaya koymaya çalışan Peyami Safa, Attilâ'nın tahripkârlığının da aslında yeni bir yaratıcılığa yol açtığını ve Avrupa'nın o günkü duruma gelmesinde önemli bir rolü olduğunu ileri sürer. Peyami Safa'nın iddialarının tarihî gerçeklerle de örtüştüğü düşünülebilir. Çünkü Attilâ'nın yaptığı akınlar, birçok kavmi göçe zorladığı ve bütün Avrupa'yı dehşete düşürdüğü için Avrupalıların mukadderatında önemli değişikliklere sebep olduğu değerlendirilebilir.

Avrupa'ya yaptığı akınlarla vahşi, barbar gibi sıfatlarla nitelendirilen ve destanlara, hikâyelere, şiirlere konu olan Attilâ, Peyami Safa tarafından mümtaz

²⁹ N. Tanseli, *Attilâ*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1948.

³⁰ Piyesler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Müzeyyen, Buttanrı, *Türk Edebiyatında Tarihî Tiyatro (Başlangıcından 1950'ye Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002. ; Müzeyyen Buttanrı, “Atatürk'ün Tarih Tezinin Devrindeki Tiyatro Eserlerine Yansıması”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Aralık 2002, s. 25-62. ; Esra, Görgülü, *Atatürk'ün Tarih Teziyle İlgili Tiyatro Eserlerinin İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2006. ; Esra Dicle, Başbuğ, *Resmî İdeoloji Sahnedeki (Kemalist İdeolojinin İnşasında Halkevleri Dönemi Tiyatro Oyunlarının Etkisi)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

bir hakan olarak gösterilir. “Türk Tarih Tezi” ile ilgili çalışmaların yeni başladığı bir dönemde, Peyami Safa’nın bir zamanlar Avrupa’yı dize getiren Attilâ’yı kaleme alması önemlidir. Çünkü Peyami Safa, Attilâ gibi büyük bir hakani anlatarak, onun hakkında ileri sürülen olumsuz iddiaları da çürütme gayreti taşır.

Daha sonra Attilâ ile ilgili roman yazar Enver Behnan, Aptullah Ziya gibi isimler, “Türk Tarih Tezi”nin de etkisiyle Attilâyı tanıtma ve üstün özelliklerini anlatma amacı taşır. Romanlarda işlenen konular, o dönem okullar için hazırlanan *Tarih* kitapları ve I. Türk Tarih Kongresi’nde sunulan Attilâ ilgili bildirilerle paralellik gösterir. Mümtaz bir Türk hakani, cihangir bir lider olarak gösterilen Attilâ vasıtasıyla Türk gençlerinin mazileriyle övünmeleri, geleceğe güvenle bakmaları sağlanmak istenir. Bu eserlerde ayrıca Peyami Safa’da olduğu gibi Batılıların haksız “barbar” iddialarına karşılık Attilâ’nın medenî, müşfik, merhametli, hoşgörülü bir insan olduğu üzerinde de durulur.

Romanlarla birçok açıdan benzerlikler gösteren “Attilâ” ile ilgili piyeslerde; vergi ödemek zorunda bırakılan Bizans’ın onu öldürmek için suikast plânlaması, bunu öğrenen Attilâ’nın Bizans kapısına kadar dayanması, Papa Leon’un Attilâ’nın ayaklarına kapanıp af dilemesi üzerine ordusunu toplayıp geri dönmesi konu edilir. Honorya’nın Attilâ’yı sevmesi, onu eş olarak seçmesi, papanın Roma adına Attilâ’dan af dilemesi, Attilâ’nın üstün özellikleri ve evlendiği gece ölümü bütün piyeslerde üzerinde durulan konulardır. Piyeslerde, düşmanına karşı son derece acımasız olan Attilâ’nın af dileyene karşı ise merhametli oluşuna dikkat çekilir. Piyeslerde vurgulanan bir değer konu da Attilâ’nın kadın ruhundan anlayan, hassas, duygulu bir insan olduğudur.

Sonuç olarak; 1930-1950 yıllarında yazılan roman ve piyeslerde, sadece tarihî gerçeklere uygun olarak Attilâ’nın şahsiyeti, özellikleri, seferleri ve etkileri üzerinde durulmaz. Bu eserlerde, Avrupalıların haksız bir şekilde “barbar” nitelenmesine karşılık kalbi sevgi dolu, kadınları seven, sevilen, ince ruhlu, hoşgörülü, medenî bir Attilâ figürü ortaya konur.

Sanatçıların şahsiyetleri yanında dönemlerin siyasî, sosyal, kültürel, edebî şartlarının da edebiyat üzerinde, edebî eserlerde etkili olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla 1950 sonrası için yapılacak araştırmalar da (1950-1980, 1980-2000, 2000-2020, vb.) “Attilâ” ile ilgili roman ve piyeslerdeki benzerlikleri ve farklılıkları gösterme açısından önemli olacaktır.

Kaynakça

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1995.

ARGUNŞAH, Hülya E., *Türk Edebiyatında Tarihî Roman (Türk Tarihiyle İlgili)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990.

AYVAZOĞLU, Beşir, *Peyami-Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

BAŞBUĞ, Esra Dicle, *Resmî İdeoloji Sahnede (Kemalist İdeolojinin İnşasında Halkevleri Dönemi Tiyatro Oyunlarının Etkisi)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

BAŞTAV, Şerif, *Büyük Hun Kağanı Attilâ*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

BELGE, Murat, “Kim Demiş Attilâ’nın Bugünle İlgisi Olmadığını?”, *Milliyet Kitap Eki*, 12 Şubat 2006.

BELGE, Murat, *Genesis: “Büyük Ulusal Anlatı” ve Türklerin Kökeni*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

(BUDAK), S. Behzat, *Attilâ’nın Düğünü*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1934.

BUTTANRI, Müzeyyen, *Türk Edebiyatında Tarihî Tiyatro (Başlangıcından 1950’ye Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.

BUTTANRI, Müzeyyen, “Atatürk’ün Tarih Tezinin Devrindeki Tiyatro Eserlerine Yansımaları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Aralık 2002, s. 25-62.

ÇAĞLAR, Behçet Kemal, *Attilâ*, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

ERGENEKON, M. Kemal, *Attilâ*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1936.

GÖKÇEK, Fazıl, “Marcel Brion ve Peyami Safa’nın Attilâ Hakkındaki Romanları”, *Erdem Peyami Safa Özel Sayısı (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi)*, Sayı 62, Nisan 2012, s. 75-82.

GÖRGÜLÜ, Esra, *Atatürk’ün Tarih Teziyle İlgili Tiyatro Eserlerinin İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2006.

GÜNEŞ, Zeliha, “Tarihsel Bir Roman: Attilâ”, *Türkbilgi*, 9, 2005, s. 67-102.

GÜR, Murat, “Tarihle Popülerliğin Birleştiği Çizgide Bir Peyami Safa romanı: Attilâ”, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 2012, s. 53-69.

İNAN, Afet, “Orta Kurun Tarihine Umumî Bir Bakış”, *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara 1932, s. 411-412, 427.

KAFLI, Kadircan, *Yağız Athı*, Yeni Mecmua Neşriyatı, İstanbul 1943.

KARACA, İsmail, *Türk Tarih Tezi ve Tarihi Roman*, Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul 2014.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, “İntihal Ustası Peyami Safa (Vesikalar Konuşuyor)”, *Büyük Doğu Dergisi*, S. 57, 1946, s. 16.

(KOZANOĞLU), Aptullah Ziya, *Atlı Han*, İstanbul 1942. (İncelenen Baskı: *Atlı Han*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.)

ÖZCAN, Ahmet, “Yazarının Unuttuğu Roman: Attilâ”, *Peyami Safa*, (Editörler: Beşir Ayvazoğlu-Selçuk Karakılıç), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 321-336.

SAFA, Peyami, *Attilâ*, İstanbul 1931. (İncelenen Baskı: *Attilâ*, Ötüken Yayınları, 5.bs., İstanbul 2010.)

SAFA, Peyami, “Afet Hanım’ın Konferansı Münasebetiyle”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1932.

(ŞAPOLYO), Enver Behnan, *Attilâ*, (Bastıran: Cumhuriyet Kitap Evi Sahibi M. Turan), Ankara 1934.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Ziya Gökalp Külliyyatı-I (Şiirler ve Halk Masalları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952.

TANSELİ, N., *Attilâ*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1948.

TAŞTAN, Zeki, *Türk Edebiyatında Tarihi Romanlar (Türk Tarihi İle İlgili, 1871-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000.

TEKİN, Mehmet, *Romancı Yönüyle Peyami Safa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

ÜLGEN, Erol, “Kürek Kemîği Falı ve Ahmet Midhat Efendi’nin Gönüllü Romanındaki Yeri”, *İlmî Araştırmalar*, nr. 8, İstanbul 1999, s. 241-246.

(Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti), *Tarih II-Ortazamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

... , “Attilâ ve Peyami Safa”, *Resimli Şark*, nr. 14, Şubat 1932, s. 1-2